

*Kvinnens stilling i patriarkalske samfunn på Balkan
beskrevet av forfatterne Bora Stanković, Dinko Šimunović
og Simo Matavulj*

Masteroppgave i bosnisk/kroatisk/serbisk kulturkunnskap

Våren 2010

Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk

Universitetet i Oslo

Carl Henrik Gilbu Rekdal

Veileder: Svein Mønnesland

FORORD

Med denne masteroppgaven avslutter jeg et fem år langt studium (2005-2010) i BKS (bosnisk/kroatisk/serbisk) ved Universitetet i Oslo. Først og fremst vil jeg takke professor Svein Mønnesland, professor Ljiljana Šarić og foreleser i litteratur, Munib Delalić, som gjennom årene har øst av sin store kunnskap. Jeg vil også takke mine foreldre for den støtte jeg har fått gjennom studietiden.

Carl Henrik Gilbu Rekdal

Asker, 25. april 2010

INNHALDSFORTEGNELSE

Innledning	5
Serbisk modernisme.....	7
Kroatisk modernisme.....	8
Serbisk realisme.....	10
Problemstilling og metode	12
Bora Stanković’ beskrivelse av kvinnens stilling i det gamle patriarkalske	
Vranje	14
<i>Snahovanje</i>	16
Hvorfor urent blod?.....	21
Avdød ektemann – kvinnens hersker.....	23
Sin fars datter – sin fars eiendom.....	27
<i>Poturčiti</i>	29
Sigøynerkvinnene	30
<i>Baba</i>	32
Høytidsdager.....	33
Ulykkelig kjærlighet.....	34
Dinko Šimunović’ beskrivelse av kvinnens stilling i det gamle patriarkalske	
Dalmatinska Zagora	36
”Muljika”: Barnebruder.....	37
”Alkar”: En pike skal ikke tale om kjærlighet.....	39
”Duga”: En kvinne er dømt til ulykke.....	42
”Rudica”: Ekteskap er lik lidelse.....	44
”Gjerdan”: Rømme fra forloveden.....	45
<i>Porodica Vinčić</i> : Kvinnen er traumatisert.....	47

Simo Mataavljs beskrivelse av kvinnens stilling i det gamle patriarkalske Montenegro	50
<i>Uskok</i>	51
”Kako se Latinče oženilo”.....	55
”Na Badnji-dan”.....	56
En sammenligning	58
Vera Stein Erlich.....	58
Felix Kanitz.....	64
Henrik Angell.....	66
Zorka Milich.....	68
Refleksjoner omkring kvinnens stilling på det patriarkalske Balkan.....	69
Konklusjon	75
Bibliografi	77

Innledning

Tema for min masteroppgave var opprinnelig tenkt å være ”Bora Stanković’ fremstilling av det gamle patriarkalske Vranje”. Da et av hovedtemaene i Stanković’ forfatterskap er kvinnens stilling i det patriarkalske samfunnet, valgte jeg så å fokusere på det. Samtidig ville det være interessant å sammenligne Boras beskrivelse med *andre forfatters beskrivelse* av kvinnens stilling i slike samfunn. Jeg valgte meg ut to forfattere til, Dinko Šimunović og Simo Matavulj. Skjønnlitteratur var også kilden til min Bacheloroppgave, som bærer tittelen: ”Ivo Andrić’ fremstilling av bosniske muslimer i *Travnička hronika*”.

Hvorfor Vranje? Tidligere professor ved Universitetet i Oslo, Arne Gallis (1908-97), gav sin selvbiografi tittelen *Fra Vestfold til Balkan* (1991). Dersom jeg en gang skulle skrive en selvbiografi, kunne tittelen kanskje bli *Fra Asker til Vranje*. Interessen for Balkan fattet jeg i 1998 mens jeg var på ferie på øyen Krk i Kroatia, og i 1999 forsterket interessen seg da jeg besøkte Karlovac, Makarska og Dubrovnik i Kroatia og Mostar i Hercegovina. Siden den gang er det blitt mange turer til Balkan, blandt annet ni sommerferier på rad i Dubrovnik (2000-08) og reising på kryss og tvers i Bosnia og Hercegovina (omlag 30 byer). En av mine største reiseopplevelser er utvilsomt oppholdet sommeren 2007 i Vranje, som jeg besøkte etter å ha lest flere av verkene til Bora Stanković. Byens orientalske preg og eksotiske atmosfære gjorde et stort inntrykk. Tema for min masteroppgave *måtte* rett og slett bli Vranje.

I studien gjør jeg rede for hvorledes tre skjønnlitterære forfattere beskriver kvinnens stilling under patriarkalske samfunnsforhold. Forfatterne er alle sammen sentrale skikkelser i sydslavisk litteraturhistorie. Samtlige forfatterskap er samfunnsskildringer av 1800-tallets Balkan. Hver av dem beskriver forholdene innen ett spesifikt geografisk område. Bora Stanković beskriver samfunnet i Vranje i Syd-Serbia. Dinko Šimunović beskriver samfunnet i Dalmatinska Zagora, det indre av Dalmatia. Simo Matavulj beskriver samfunnet i de montenegrinske fjellene.

Før vi lar Bora, Dinko og Simo komme til orde, må vi se litt på de ulike litterære periodene de tilhører.

SERBISK MODERNISME (1901-14)

Bora Stanković' forfattervirke hører hjemme innen serbisk *modernisme*. Modernismen begynner med litteraturkritikeren Bogdan Popović' (1864-1944) grunnleggelse av det litterære tidsskriftet *Srpski književni glasnik* i 1910 og varer frem til første verdenskrig. Den er en fellesbetegnelse på alle de nye litterære idéer og retninger som oppstod ved århundreskiftet. Aller størst innflytelse på litteraturen i denne perioden har Jovan Skerlić (1877-1914), hvis litteraturhistorieverk *Istorija nove srpske književnosti (Den nye serbiske litteraturhistorie, 1914)* er selve standardverket i serbisk litteraturhistorie.

Det litterære miljøet i Mostar i Hercegovina, sentrert rundt det som er blitt kalt *mostarski krug*, bestående av dikterne Aleksa Šantić (1868-1924), Svetozar Ćorović (1875-1919) og Jovan Dučić (1871-43), er serbisk litteraturs fanebærer i 1900-tallets første tiår. Hjemstavnsdikteren Šantić, som både skrev skjønne patriotiske dikt og nydelig kjærlighetspoesi, er etter min mening serbisk litteraturs fremste poet. Sitt høydepunkt når han i 1910 med det lange nostalgiske diktet "Pretprazničko veče" ("Før høytidsaftenen"). Šantić gjorde enkelte forsøk som dramaforfatter, men det er kun hans bearbeidelse av folkevisen *Hasanaginica (Hasan-agas hustru, 1910)* som er av særlig litterær verdi. Ćorović er Hercegovinas store prosaforfatter. Av hans omfangsrike forfatterskap trekkes gjerne romanen *Stojan Mutikaša (1907)* frem som hovedverket. Den handler om en fattig landsbygutt som flytter til byen og blir rikmann ved å drive handel. Ćorović var også en god dramaforfatter. Hans beste drama har tittelen *Zulumčar (1911)*. Av Mostar-trioen var symbolisten Dučić, Trebinjes store sønn, den mest lærde. De tre grunnla og redigerte, sammen med Atanasije Šola (1879-1955), det innflytelsesrike litterære tidsskriftet *Zora (1896-1901)*.

Betydelige lyrikere er Milan Rakić (1876-1938), Vladislav Petković Dis (1880-1917) og Sima Pandurović (1883-1960). Forfatterskapet til Rakić er av beskjedent omfang. Hans filosoferende dikt er inspirert av fransk symbolisme. Petković Dis og Pandurović er to svært pessimistiske diktere. Førstnevntes vakreste dikt er "Možda spava" ("Kanskje hun sover", 1911). Sistnevntes ekstreme pessimisme, med skildring av død, ensomhet og forgjengelighet, gjør ham til serbisk litteraturs mest deprimerende lesning.

Betydelige prosaforfattere er Ivo Ćipiko (1867-1923), Radoje Domanović (1873-1908) og Petar Kočić (1877-1916). Ćipiko er i likhet med Matavulj dalmatier. Handlingen i forfatterskapet er alltid lagt til Dalmatia. Hovedverket hans er romanen *Pauci (Edderkoppene, 1909)*, der hovedpersonen Rade Smiljanić forgjeves forsøker å bli kvitt gjelden han har arvet etter sin far. Gjelden hos pantelåneren bare øker og øker. Til slutt dreper Rade ham. Domanović og Kočić er best som satirikere. En av førstnevntes mange geniale satirer, er *Kraljević Marko po drugi put među Srbima (Marko Kraljević for annen gang blandt serberne, 1901)* der forfatteren lar helten fra serbisk folkediktning dukke opp i Domanović' samtid.¹ Den fremste satiren til Kočić, Banja Lukas dikter, er *Jazavac pred sudom (Grevlingen for retten, 1904)*, der en bosnisk bonde krever erstatning av en grevling som har gjort skade på hans eiendom. Den østerrikske okkupasjonsmakt blir gjort til latter.

KROATISK MODERNISME (1895-1914)

Dinko Šimunović' forfattervirke hører hjemme innen kroatisk *modernisme*. Kroatiske studenters brenning av det ungarske flagg ved den østerrikske keiser Franz Josephs (1830-1916) besøk i Zagreb i 1895, er den hendelsen som markerer begynnelsen på perioden. Slutten på modernismen forbindes gjerne med to hendelser, dikteren Antun Gustav Matoš' (1873-1914) død og utgivelsen av lyrikkantologien *Mlada hrvatska lirika (Ung kroatisk lyrikk, 1914)*. Modernismen er også i Kroatia en fellesbetegnelse på alle de nye litterære idéer og retninger som oppstod ved århundreskiftet.

Antun Gustav Matoš er modernismens fremste representant og sin tids mest innflytelsesrike dikter og kritiker. Han skrev noveller, men best er han likevel som lyriker. Påvirket av fransk lyrikk, når Matoš i 1906 sitt litterære høydepunkt med sonetten "Utjeha kose" ("Hårets trøst"):

"Jeg så deg igår aften. I drømme. Trist. Død.

I en skjebnesvanger sal, i en blomsteridyll,

På en høy likbåre, i lysets agoni,

¹ Ivo Andrić gjør det samme med en annen helt fra folkediktningen, riktignok ikke den serbiske, men den bosnjakiske, nemlig Alija Đerzelez, nitten år senere, i fortellingen "Put Alije Đerzeleza" ("Alija Đerzelez' vei", 1920).

Jeg var parat til å gi deg mitt liv som offer.

Jeg gråt ikke. Jeg gjorde ikke det. Bestyrtet stod jeg

I den skjebnesvangre salen, fylt av vakker død,

Mens jeg tvilte på om de var klare, de mørke øynene

Hvorfra det en gang skinte mot meg et bedre liv.

Alt, absolutt alt, var dødt: øynene, åndedraget og hendene,

Alt som jeg i fortvilelse ville vekke til live

I blind forferdelse og med pinselens lidenskap,

I den skjebnesvangre salen, i tunge tanker.

Bare håret ditt var fremdeles i live,

Og det talte til meg: Ta det med ro! I døden drømmer man.”²

Vladimir Nazor (1876-1949) lar seg med sitt langvarige og omfattende forfatterskap vanskelig plassere innen bare én litterær periode. Den betydeligste del av hans forfatterskap hører dog hjemme innen modernismen. Debuten *Slavenske legende* (*Slaviske legender*, 1900) er en optimistisk naturlyrikk basert på slaviske sagn og legender. Som novelleforfatter utmerker Nazor seg med fortellingen *Veli Jože* (1908) og novellesamlingen *Istarske priče* (*Fortellinger fra Istria*, 1913).

Nest etter Dinko Šimunović, er dalmatieren Josip Kosor (1879-1961) og Ivan Kozarac (1885-1910) fra Vinkovci i Øst-Slavonia, modernismens fremste prosaister. Hovedverket til Kozarac er *Đuka Begović* (1911), utgitt posthumt, som handler om familien Begović' tragiske skjebne på landsbygden i Slavonia. Kosor skrev både prosa og drama, hvorav kan nevnes romanen *Rasap* (*Oppløsning*, 1906), om en patriarkalsk families fall, og dramaet *Požar strasti*

² ”Den tragiske konflikt mellom legeme og ånd, begrensning og grenseløshet – Kranjčević' dilemma i en ny versjon – blir for en kort stund Matoš' hovedbesettelse og på samme tid hans egen, personlige tragedie. En hyppig forekomst av *døden* som motiv i denne lyrikken, *elegien*, *dysterheten* og *baladeformen* i mange av versene hans, den intensive følelsen av *forgjengelighet* og *fortapelse*, *farvenes* og *lydenes gråhet*, *tvilen* og opplevelsen av *kjærighet som stor smerte* – [alt sammen] er det et resultat nettopp av denne konflikten mellom drøm og virkelighet, som kommer sterkest til uttrykk i de beste kjærlighetsdiktene til Matoš” (min kursivering) (Šicel, Miroslav, *Povijest hrvatske književnosti* (Zagreb: Mladost, 1978), 177.

(*Lidenskapenes brann*, 1912), periodens kanskje beste drama, som starter med en konflikt mellom to familier om et jorde og som ender i død og elendighet.

Dramaforfattere er også Ivo Vojnović (1857-1929) og Milan Ogrizović (1877-1923). Hovedverket til Vojnović er *Dubrovačka trilogija* (*Dubrovnik-trilogien*, 1903), med handling fra Napoleonstiden, som skildrer hvorledes adelen i Dubrovnik dør ut. Kjent er også dramaet *Ekvinocij* (*Jevndøgn*, 1895). Vojnović var dessuten prosaforfatter. Av stor litterær verdi er kortromanene *Geranium* (1880) og *Ksanta* (1886). Ogrizović skrev historiske dramaer, så som *Hasanaginica* (1909) og *Banović Strahinja* (1912).

Modernismens fremste lyrikere er symbolistene Vladimir Vidrić (1875-1909) og Dragutin Domjanić (1875-1933). Mens Vidrić skildrer en mytologisk fortid, er diktene til Domjanić kjennetegnet av melankoli.

SERBISK REALISME (ca. 1870-1900)

Simo Matavuljs forfattervirke hører hjemme innen serbisk *realisme*. Den første serbiske realist var Jakov Ignjatović (1822-89), men den som la selve grunnvollen for serbisk realisme, i årene omkring 1870, var litteraturteoretikeren Svetozar Marković (1846-75). Som kjent forsøker realismen å beskrive virkeligheten så objektivt som mulig.

Den fremste serbiske realisten er Laza Lazarević (1851-90), ”den serbiske Turgenjev”. Han var lege av yrke.³ Forfatterskapet består kun av ni noveller,⁴ men disse er dog av en så stor litterær verdi, at de alle er å regne som klassikere. I fortellingene sine skildrer Lazarević landsbylivet i Serbia. Han døde i ung alder av tuberkulose.

To andre realister som skildrer landsbylivet er Milovan Glišić (1847-1908) og Janko Veselinović (1862-1905). I sin beste fortelling, *Prva brazda* (*Den første plogfure*, 1885), beretter Glišić om krigsenken Miona, en småbarnsmor, som nekter å gifte seg igjen. Hun forsørger barna alene. Sin store lykke opplever hun den dagen hennes eldste sønn Ognjan er stor nok til å pløye sin første fure. Veselinović gir i sine mange fortellinger en idyllisk

³ Andre kjente navn i litteraturen, som russeren Anton Tsjechov (1860-1904) og den bosniske jøden Isak Samokovlija (1889-1955), var også lege av yrke.

⁴ ”Švabica”, ”Prvi put s ocem na jutrenje”, ”Školska ikona”, ”U dobri čas hajduci”, ”Na bunaru”, ”Verter”, ”Sve će to narod pozlatiti”, ”Vetar”, ”On zna sve”.

fremstilling av livet på landet. Han skrev også to betydelige romaner, *Seljanka* (*Bondekvinnen*, 1893) og *Hajduk⁵ Stanko* (1895). Mens førstnevnte roman skildrer en bondekvinnes liv fra vugge til grav, skildrer sistnevnte, en historisk roman, kampen mot tyrkerne i den første serbiske oppstand i 1804.

Svetolik Ranković (1863-99) skrev i tillegg til en rekke fortellinger, tre betydelige romaner: *Gorski car* (*Fjellenes hersker*, 1897), *Seoska učiteljica* (*Landsbylærerinnen*, 1898) og *Porušeni ideali* (*Knuste idealer*, 1900). Han skrev dem alle mens han var dødssyk av tuberkulose, og de bærer da også preg av tungsinn og pessimisme. Den første romanen er en avromantisering av *hajduken*. Den andre romanen forteller om hvorledes samfunnet driver en opprinnelig optimistisk lærerinne til selvmord. Den tredje romanen, utgitt posthumt, skildrer en gutts møte med klosterlivet – hans opprinnelige fromhet, hans desillusjon og hans død. Ranković er den mest russiskinspirerte av de serbiske realister.

Humoristen Stevan Sremac (1855-1906) er særlig kjent for de tre romanene *Ivkova slava* (*Ivkos familiehelgenfest*, 1895), *Pop Ćira i pop Spira* (*Popen Ćira og popen Spira*, 1898) og *Zona Zamfirova* (*Zamfirs Zona*, 1907). Førstnevnte og sistnevnte roman skildrer livet i forfatterens fødeby Niš. *Pop Ćira i pop Spira* handler om to ortodokse prester i Vojvodina, hver med sin gifteklare datter, som blir uvenner fordi de vil ha samme ungkar til svigersønn.

Vojislav Ilić (1860-94) er realismens eneste store poet. Tematikken i hans stemningsfulle lyrikk er ofte inspirert av antikken eller slavisk mytologi, eller orientalske sagn og legender, slik som i det kjente diktet ”Tamara” (1883). I melankolske naturdikt maler Ilić frem vakre landskaper. Særlig skjønne er dikterens kjærlighetslegier. Ilić’ poesi peker frem mot symbolismen. Han var opphavet til *vojislavismen*, som var inspirasjonskilde for hele den neste diktergenerasjon. På samme vis som Lazarević og Ranković, døde Ilić i ung alder av tuberkulose.

⁵ Frihetskjemperen/landeveisrøveren.

Problemstilling og metode

Tema for min sammenlignende studie er kvinnens stilling i patriarkalske samfunn på Balkan, slik den er skildret i sydslavisk skjønnlitteratur. Metoden jeg tar i bruk, er *litterær analyse*, ikke av stil, men av *samfunnsskildringer*. Problemstillinger som min oppgave svarer på, er som følger: Stemmer skjønnlitteraturens skildringer overens med beskrivelsene i faglitteraturen? Finnes det regionale forskjeller mellom de ulike patriarkalske samfunnene? Hva danner bakgrunn for kvinnesynet i disse samfunnene?

Det må påpekes at skjønnlitteratur er fiksjon, ikke antropologi. Følgelig må vi være kritiske i behandlingen av det skjønnlitterære stoffet. Videre må det gjøres oppmerksom på at verkene vi studerer *ikke* er historiske romaner. Verkene er *samtidsskildringer*. Handlingen i samtlige bøker foregår i forfatterens samtid, på 1800-tallet. Enn videre er det viktig å være klar over at mens forfatterskapet til realisten Matavulj har *nasjonalromantiske* trekk, synes verkene til modernistene Stanković og Šimunović å helle mot *naturalismen*. Som kjent idealiserer og skjønnmaler nasjonalromantikken landets historie og tradisjoner. Naturalismen på sin side skildrer ulykkelige og tragiske menneskeskjebner, hvis årsak er arv og miljø. Mens verkene til Matavulj stråler av optimisme, er bøkene til Stanković og Šimunović tyngt av pessimisme.

Et patriarkat kan defineres slik: ”betegnelse for en tenkt familie- og samfunnsform der myndigheten over familiemedlemmene ligger hos faren.”⁶ De tre patriarkalske samfunnene som behandles i denne studien er *ikke* typiske i balkansk forstand. Det typiske landsbylivet på Balkan er nemlig kjennetegnet av *zadruga*.⁷ De mer primitive og tilbakeliggende samfunnene vi tar for oss, skiller seg ut organisasjonsmessig og er til og med seg imellom meget ulike. Vranje er et *føydalsamfunn*, Dalmatinska Zagora styres av *landsbyfelleskap*, mens Montenegro er et *klan- og stammesamfunn*.

⁶ <http://www.snl.no/patriarkat> (opsøkt 15.01.10).

⁷ ”Den gamle *zadruga* (”storfamilie”)... var en sammenslutning av slektninger, ledet av en husfar, vanligvis familiens eldste mannlige medlem... Når sønnene giftet seg, flyttet de ikke ut, men deres hustruer og barn ble værende i *zadruga*’en, som ofte kunne ha 40-50 medlemmer og endog flere, alle boende i samme store hus.” Note i Lasarevitj, Lasa K., *Kortspilleren og andre noveller*, overs. av Arne Gallis (Solum: Oslo, 1985), 32.

Etter å ha redegjort for forfatterens beskrivelser, bruker jeg dette skjønnlitterære materialet i en sammenligning med relevant faglitteratur. Kvinnens stilling i de gamle, tradisjonelle Balkansamfunnene, er et område som det er forsket lite på. Den fremste sosialantropologiske studien, *Porodica u transformaciji* (1964), er det Vera Stein Erlich (1897-1980) som står bak. I Norge er Brit Bakker Haugen (1942-) en av de få som har studert dette interessante emnet. I sin hovedfagsoppgave, *En studie av noen kvinneskikkelser hos Ćamil Sijarić og miljøet rundt dem* (1976), bruker hun verket til Erlich som faglitterær hovedkilde, noe også jeg gjør i min masteroppgave. Oppgaven til Bakker kjente jeg ikke til da jeg gikk i gang med min studie. Mitt oppsett for oppgaven er da også meget ulikt det til Bakker. Nest etter Erlich, er et verk av etnografen Felix Kanitz (1829-1904) den betydeligste kilden. Jeg har funnet det nødvendig å dukke ned i den generelle kvinneforskningen, hvis fremste representant er franske Simone de Beauvoir. I min søken etter det balkanske kvinnesyns årsaker, har jeg studert hva kristendommen og islam sier om kvinnen.

Vi beveger oss i studien innen omfattende akademiske felt som *litteratur*, *sosialantropologi*, *sosiologi*, *religion* og *historie*. Kildematerialet er omfangsrikt. Hele forfatterskapet til Stanković er behandlet. Av verkene til Matavulj har jeg lest gjennom alle som har handling fra Montenegro. Hos Šimunović har jeg valgt ut den prosaen som tar for seg kvinnens stilling i det patriarkalske samfunnet.

I sitatene har jeg valgt å *ikke* bruke originaltekstene, men i stedet å oversette dem til norsk, da mitt mål er at enhver skal kunne lese og forstå min studie. Svært lite av mitt kildemateriale foreligger i oversettelse. Kun i enkelte tilfelle benytter jeg meg av publiserte oversettelser, på norsk og dansk.

Bora Stanković' beskrivelse av kvinnens stilling i det gamle patriarkalske Vranje

”Om hjertet noen gang tar til å pines, sjelen henrykkes og en sødmefylt sorg overvelder sjelen – så er det ved minnene om fortiden, hensvunnede dager, hjemstavnen, vennene fra barndommen...” (”Đurđev-dan”)⁸

Borisav Bora Stanković ble født den 23. mars 1876 i Vranje i Syd-Serbia. Broren Timotije døde bare to år gammel. Foreldrene gikk tidlig bort, faren Stojan i 1881 og moren Vaska i 1883. Det var derfor bestemoren Zlata (ca. 1806-96) som fikk omsorgen for Bora. Han fullførte grunnskolen i fødebyen. De første gymnasårene tok han i Vranje, det siste i Niš. I 1901 fullførte Stanković en fem år lang utdanning ved Det juridiske fakultet i Beograd. Mesteparten av sitt yrkesliv jobbet han i Utdanningsdepartementet. I 1902 giftet forfatteren seg med Angelina Milutinović. De to bosatte seg i bydelen Dorćol i Beograd. Sammen fikk de tre døtre: Desanka (1903-85), Stanka (1904-86) og Ružica (1913-90). Stanković tok i 1903-04 videreutdanning i Paris. I krigsåret 1915 ble forfatteren tatt til fange av østerrikerne og internert i Derventa i Bosnia. Samtidig brant hjemmet til familien Stanković ned under en bombing av Beograd. Forfatterens manuskripter brant opp. I de neste krigsårene 1916-18, skrev Stanković for en okkupasjonsavis, en virksomhet som satte ham i en vanskelig situasjon etter første verdenskrig. Han gikk av med pensjon i mars 1927. Den 21. oktober samme år fikk forfatteren et illebefinnende foran Nasjonalteatret i Beograd. Han ble ført hjem, der han døde like før midnatt. Stanković ligger begravet på gravlunden Novo Groblje i Beograd.

⁸ Stanković, Borisav, *Sabrana dela I* (Prosveta: Beograd, 1980), 123.

Hovedverkene til Stanković er romanen *Nečista krv* (*Urent blod*, 1910) og dramaet *Koštana* (1902). Kjent er forfatteren også for sine mange fortellinger, utgitt i fire samlinger: *Iz starog jevanđelja* (*Fra det gamle evangeliet*, 1899), *Stari dani* (*Gamle dager*, 1902), *Božji ljudi* (*Guds mennesker*, 1902) og *Iz moga kraja* (*Fra min hjemstavn*, 1906). Stanković skrev i tillegg dramaet *Tašana* (1927). Ufullførte verker, deriblandt romanene *Gazda Mladen* (*Mester Mladen*) og *Pevci* (*Sangerne*), ble publisert etter forfatterens død.

Omtrent hele forfatterskapet til Stanković har handling og motiv fra Vranje, og mye av det han skrev er selvbiografisk. Det er sin barndoms Vranje forfatteren skildrer. Som barn lyttet Bora til bestemor Zlatas mange fortellinger fra gamle dager, og disse skulle senere bli inspirasjonskilden til hans forfatterskap. Bora var sterkt knyttet til bestemoren. De to hadde bare hverandre. Verkene til Stanković uttrykker sterk lengsel etter en ugjenkallelig tid.

For å være i stand til å forstå noe som helst i Bora Stanković' forfatterskap, er vi nødt til å sette oss inn i samfunnsforholdene i Vranje i annen halvdel av 1800-tallet. Tiden som forfatteren skildrer er overgangen fra gammel tid til ny tid, fra osmansk styre til serbisk uavhengighet. Da nye grenser ble trukket opp etter Russlands seier over Det osmanske riket i 1877-78, ble handelsforbindelsene mellom serbere og tyrkere brutt. Den rike handelsstanden i Vranje gikk til grunne. Inn til byen kom bøndene og kjøpte opp eiendommene til den forhenværende overklassen. Samfunnsstrukturen ble snudd fullstendig opp ned. Med den nye tiden fulgte reformer og modernisering, og Vranje mistet mye av sitt orientalske preg. Stanković' verker er en nostalgisk lengten tilbake til barndommen, så det er ikke vanskelig å forstå at det er det gamle, tyrkiske Vranje som er ham kjær, og at det er den gamle handelsstanden som han sympatiserer med.

La oss forlate nåtiden og leve oss inn i det gamle Vranje, la oss "drømme"⁹ sammen med Bora Stanković og forestille oss samfunnsforholdene i hans barndom og ungdom.

⁹ "Igjen drømte jeg om dig! Hvor jeg sørger over, at drømmen blev borte og du med den! Hvor ville jeg ønske, at det ikke blot var en drøm, en drøm og intet andet! Men tak også for drømmen. Det er bedre at drømme end at se virkeligheden og kvæles af svulmende følelser, minder og det smertelige, kolde og ensomme liv... Ja, det er bedre at drømme, drømme om barndommen og ungdommen; drømme om det gamle sodede tilrøgede hus med den store have omgivet af et stakit og fuld af blomster, gamle buxbombuske, sprukne pærestammer og abrikostrær, med tæt buskads og egekrat; drømme om bækken, der løber ved siden af huset med de høje popler, unge piletrær, elmene og det bløde, evig fugtige græs. Og drømme om lune nætter; når vinden blæste, og løvet

SNAHOVANJE¹⁰

Hovedperson i Bora Stanković' hovedverk *Nečista krv*, er Sofka. Det som nok sjokkerer leseren av dette verk aller mest, er det faktum at Sofka, en 26 år gammel voksen kvinne, giftes bort til en guttunge på 12 år. Her er det imidlertid ikke forfatteren som har latt fantasien få fritt spillerom, men snarere tale om *snahovanje*, en gammel skikk på den serbiske landsbygden, som gikk ut på at kvinner giftet seg med mindreårige gutter, og hadde seksuelt samkvem med svigerfedrene inntil guttene ble voksne. Som en følge av svigerfedrenes kjønnslige samliv med svigerdøtrene, fikk man på landsbygden et samfunn der ektemennenes eldste barn *i realiteten* var deres søsken.

Filipović¹¹ mener at denne skikken stammer fra den gang de osmanske styresmakter samlet inn den såkalte *blodskatten*, det vil si å ta guttebarn fra deres foreldre, føre dem til Konstantinopel, og gjøre dem til trofaste muslimer og Sultanens soldater. Det var kun ugifte som ble tatt som blodskatt, og derfor ble gjerne sønnene tidlig giftet bort av foreldrene. En annen årsak til at gutter ble giftet bort tidlig og jenter sent, var av ren *økonomisk* art. Familiene ville ha flest mulig medlemmer til å arbeide, så følgelig lønnet det seg å få sønnene gift *så tidlig som mulig*, og beholde døtrene ugifte hjemme *så lenge som mulig*. En tredje årsak var nok enkelte vordende svigerfedres *erotiske begjær*.

Sanja Zlatanović¹² skriver at det vanlige i Vranje var å gifte seg ca. 20 år gammel. Guttene var som oftest 1-3 år eldre. Hos Stanković gifter jentene seg i slutten av tenårene,

raslede, når månen skinnede, og klangen af bjælder trængte frem fra det månelyste fjerne sammen med hyrdernes monotone skalmejetoner; drømme om mørke aftener, sammenfaldne mure, tyrkiske overnattingssteder, moskéer, sammensunkne tagskæg med flagermus, hekse, vampyrer og gengangere; drømme om ungdom og lykke!

Kom, lad oss drømme”.

”En visnet rose” [”Uvela ruža”] i *Jugoslaviske noveller*, overs. av Gunnar O. Svane (København: Det internationale forlag, 1953), 111.

¹⁰ ”Snahovanje” er beskrevet ved bruk av dette begrepet av Dragoljub Mihajlović i *Staro Vranje u stvaralaštvu Borisava Stankovića* (Vranje, 1975), 46. En annen som skriver om denne skikken, er Vladimir Ćorović i ”O *Nečistoj krvi*” i Jovičić, Vladimir, *Nečista krv* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1986), 105.

¹¹ Filipović, Milenko S., *Among the people – Native Yugoslav Ethnography* (Michigan Slavic Publications: Michigan, 1982), 121.

¹² Zlatanović, Sanja, *Svadba – priča o identitetu: Vranje i okolina* (Srpska akademija nauka i umetnosti: Beograd, 2003), 53. Vi skal ikke i vår studie gå inn på selve bryllupet i Vranje, som er et emne med nok stoff til en hel doktoravhandling, men som ikke er direkte relevant for oss. Ett moment knyttet til bryllupet, er imidlertid av interesse for oss. Det forteller hvor viktig en ungpikes jomfrudom var. Morgenen etter at ekteskapet var fullbyrdet, etter at de nygifte hadde stått opp, gikk svigermor inn i soveværelset deres for å undersøke om det var blod i sengen og på brudeklærne. ”Da svigermor hadde sett det [at det var blod], var det fryd og gammen i hele huset”, ifølge en sitert kvinne. Svigermoren gikk så ut og opplyste hele nabolaget og slekten om gladnyheten.

noen allerede som 16-åringer. Sofka er imidlertid et unntak. Hun er datter av selveste *effendi-Mita*,¹³ den kanskje rikeste og mest ansette i hele Vranje, og er den skjønneste av alle byens kvinner. Med forakt ser Sofka venninnene sine gå med på giftermål. Med samme forakt ser hun på de menn som gjør kur til henne. ”Hele dagen kunne man se hvordan hun stod oppe i vinduet sitt”,¹⁴ utilnærmelig, overbevist om at ingen mann vil være god nok for henne: ”Allerede i begynnelsen, da hun begynte å føle hvorledes brystene tok til å vokse og svulme opp, hvorledes kroppen fikk former; da hun fra enhver overraskende kontakt, til og med fra lyden og trampingen av noens skritt, kilent rykket til og vred seg søtt; da bare ved en manns blick blodet steg til hodet, bena stod igjen som naglet fast til jorden; og da hun følte at dersom den mannen ville komme bort til henne, så ville hun av nummenhet ikke kunne røre seg, for ikke å snakke om å yte ham motstand, forsvare seg mot ham – ja allerede da, da det altså var som verst og hardest, allerede da var hun overbevist om at aldri, *aldri*, ville det være den, ville det fødes den som ville være henne jevnbyrdig og verdig, verdig den veldige skjønnheten og henne selv, ”effendi-Mitas” Sofka.”¹⁵

Effendi-Mita forsøker å skjule den økonomiske knipe han befinner seg i, og holder seg borte fra hjemmet under påskudd av å drive handel. Tiden tilbringer han imidlertid på vertshus utenfor byen, der han lar alkoholen slukke sorgene og jage vekk bekymringene, og fordriver tiden med kortspill og nyter sigøynernes dans og musikk.

Det viser seg at bonden og oppkomlingen *gazda-Marko*¹⁶ kan løse effendi-Mitas vanskeligheter, dog ikke uten et stort offer fra den sorgtyngedes side. *Gazda-Marko* vil *kjøre* seg Sofka til svigerdatter. Effendi-Mita må *selge* sin egen datter, som han er så glad i, for fortsatt å kunne leve i rikdom og velstand. Sofka vil være nødt til å gifte seg med *gazda-Markos* 12 år gamle sønn, Tomča. Det er nok to grunner til dette *gazda-Markos* tilbud. For det første vil det å få giftet Sofka, yngste ledd i Vranjes fremste handelsslekt, inn i sin familie,

Ibid., 94. Denne skikken fantes forøvrig ikke bare på Balkan, med også i Frankrike: ”I Frankrike finnes det distrikter der brudgommens venner står utenfor døren til brudeværelset og ler og synger helt til ektemannen triumferende kommer for å vise dem det blodflekkede lakenet, eller foreldrene viser det frem om morgenen til folk i nabolaget.” Beauvoir, Simone de, *Det annet kjønn*, overs. av Bente Christensen (Pax: Oslo, 2000 [1949]), 513.

¹³ *Effendi* (arabisk/persisk) er en ærestittel som kan oversettes med *herr*.

¹⁴ Stanković, Borisav, *Sabrana dela III* (Prosveta: Beograd, 1980), 43.

¹⁵ Ibid., 40-41.

¹⁶ *Gazda* (ungarsk) kan ha flere betydninger: *sjef, mester, vert, godseier, rik herre*. I vår kontekst har ordet sistnevnte betydning.

øke gazda Markos anseelse. For det andre vil skjønnheten Sofka tilkomme ham selv, da sønnen er mindreårig.

Scenen der effendi-Mita konfronterer datteren med hva som må gjøres, er den aller mest gripende i hele romanen:

”- Jeg kan ikke og... vil ikke...”

”- Jeg kan ikke og vil ikke gifte meg med en slik en!”

”- Det er en skam! Jeg skammer meg overfor folk og venninnene mine, far!”

”- *Jeg* skammer meg også!”

”- Tror du kanskje ikke *jeg* skammer meg? Tror du virkelig jeg *vil* det, at jeg *gleder* meg over det? Tror du kanskje ikke jeg vet hva det betyr det jeg må gjøre? Jeg er *nødt* til det! Åh!

Og han var forarget over Sofkas utaknemlighet, for han var bare på grunn av hennes kjærlighet vendt tilbake, han ville skaffe henne et godt hjem. Og det at han gav henne til en brudgom som ennå var et barn, det var ikke så fryktelig; verre var det at han måtte være venn med denne Marko, denne bondetampen, kysse ham, leve sammen med ham. Og så i tillegg til alt det, dette hennes – ”jeg vil ikke”, ”jeg kan ikke”. Men *han* kunne det! *Han* måtte kunne gjøre alt, men ikke hun!”

”- *Jeg* kan gjøre det, men ingen andre kan. *Jeg* kan alt, *jeg* må alt. *Jeg? Effendi-Mita!*”

”Aldri hadde Sofka sett ham slik. Og det verste var at hun nå følte hvorledes dette hennes giftermål, hennes smerte og sorg, hvorledes det alt sammen trådte i bakgrunnen for hans ulykke og tunge skjebne.”

”- Eller tror du kanskje ikke, barnet mitt, Sofka, Sofkica,¹⁷ på pappa? Tror du pappa lyver, at han har penger, bare gifter deg bort for sin egen fornøyelse. Hvis du tror det, ja da – se på pappa!...

Og han rev i stykker koften og vesten sin.

Sofka la forferdet merke til hvorledes kun snippene på vesten og koften, bare de ytterste kantene som vaiet og var synlige når han var ute og gikk, hvorledes kun de hadde fått sydd på nytt, kostbart fôr, mens resten av alt fôret innvendig var gammelt og fett; enkelte steder hadde til og med bomullen falt ut og var uten fôr. Og han selv, kroppen, brystet hans, som nå var blottet, dunstet av svette, vertshus, mangel på tøyskift, urenhet, fett.

Sofka bare bøyde hodet og var nær ved å falle for hans føtter.

¹⁷ Sofkica er diminutiv og kjæleavn for Sofka.

- Åh, far, far!”¹⁸

Sofka ofrer seg for faren, men forholdet dem imellom er ødelagt for all fremtid. En slik nedverdiggelse av seg selv fra farens side – i bønnfallelse og sorg å rive i stykker klærne sine – var overhodet ingen vanlig handling. Bare i en ytterst fortvilet situasjon kunne en slik nedverdiggelse finne sted. Resultatet av en slik handling måtte nødvendigvis bli at barnet mistet sin tidligere så store aktelse for faren, og faren sank hen i dyp skam overfor barnet. Det at selv den stolte, selvbevisste, bestemte Sofka gir etter for sin fars vilje, peker klart og tydelig på hvor lydig kvinnen var overfor mannen og hvor sterkt patriarkalsk samfunnet faktisk var.

Milo Yelesiyevich¹⁹ argumenterer for at effendi-Mita har det han selv mener er en typisk *muslimsk* holdning til kvinner: ”Under tyrkisk herredømme hadde det dannet seg en serbisk overklasse som opprettholdt den ubestridte tradisjon i tyrkiske føydale- og klasserelasjoner mellom godseiere og livegne. Denne klassen påbød hele slekten en patriarkalsk livsførsel, med en rekke middelalderske lover og skikker som ikke bare regulerte moralen, men også smidde lenkene til psykisk slaveri... han [effendi-Mita] er en tilrettelegger for den osmanske okkupasjonen av Serbia og, i en forlengelse herav, for å ta i bruk sharialover. I tillegg til å tilegne seg det tyrkiske og arabiske sprog, tilegner effendi-Mita seg også ubevisst blandt annet den muslimske holdningen til kvinner: de er ikke mennesker, men eiendeler, varer som kan handles med, byttes, kjøpes og selges.” Det er ikke usannsynlig at islam og sharialover har påvirket serbisk tenkesett, men at effendi-Mita betrakter datteren Sofka som en vare, mener jeg er feil. Han er oppriktig glad i henne, men å selge Sofka synes å være eneste utvei på en håpløs økonomisk situasjon.

Under vielsen står Sofka og Tomča hånd i hånd – et bilde som hos leseren uvegerlig leder til forestillingen om en mor som leier sin lille sønn. Denne så merkelige ekteskapelige skikk som sydserbiske bønder fulgte, fikk som følge at den eldre ektefelle, damen, i de første årene påtok seg en slags morsrolle, og formet og oppdrog den yngre ektefelle, gutten, til en best mulig ektemann. Vi registrerer tydelig i annen halvdel av *Nečista krv* hvorledes Sofka former Tomča til en god og kjærlig ektemake.²⁰

¹⁸Stanković, *Sabrana dela III*, 108-110.

¹⁹Yelesiyevich, Milo, innledning til *Bad blood*, av Borisav Stanković (The Serbian Classics Press: New York, 2008), v-viii.

²⁰”Kanskje ville hun bli ordentlig forelsket i ham, slik hun aldri hadde tort håpe på... Hvem vet, kanskje ville hun, måtte Gud gi, til og med komme til å elske ham slik som hun hadde drømt og fantasert om... Det som aller mest styrket hennes forutføelse av at hun virkelig ville komme til å elske ham, var ikke det at han ble stadig mer

Som vi forstår, var det svigerfars oppgave å fullbyrde ekteskapet. Gazda-Marko makter imidlertid ikke å utføre denne oppgaven, ikke fordi han ikke har lyst, men, som Vladimir Ćorović²¹ påpeker, fordi han, etter å ha blitt hindret av hustruen Magda på vei til Sofkas soveværelse, plutselig havner i et moralsk dilemma: Er det riktig å påtvinge en ansett kvinne fra byen en gammel primitiv bondeskikk? Gazda-Marko snur foran Sofkas dør, og i skam over sin ubesluttosomhet, reiser han avgårde og begår det som må kunne sies å være selvmord – han lar noen hevntørste albanere ta livet av ham. Dette er et megettalende eksempel på hvorledes gammelt og nytt braket sammen, og på de resultater som var destruktive.

Sofka og Tomča lever faktisk noen år lykkelige sammen. Sofka blir til og med gravid. Lykken får imidlertid en brå slutt, da Tomča får rede på den for ham hittil skjulte sannheten om sitt ekteskap. Sannheten avsløres for ham, idet effendi-Mita, flere år etter ekteskapsinngåelsen, kommer for å hente det avdøde gazda-Marko hadde lovet ham:

”- Lovet kanskje ikke han, din far (han ville ikke nevne hans navn), meg penger, skulle kanskje jeg ha gitt min datter til *deg*, en fordervet lømmel [dersom jeg ikke hadde vært nødtvunget]? Og i dette ”til deg”, ”en fordervet lømmel”, lå det en så fryktelig forakt, som skjøv han fra seg med benet noe vemmelig, urent, at Tomča falt på kne, og derpå hørtes hans forferdelige jammerskrik og trussel:

- Hei, far? Vær ikke sånn, ikke på den måten!

- Jo! – hørte en hvordan faren fortsatte, enda mer avsindig. – Tror du ikke han lovet meg penger i massevis? Som om jeg ville gitt bort mitt barn, min datter, ikke bare til deg, men til *dere*! Hvem er vel du? Hva er da du for noe? En primitiv bondetamp!”²²

Farens motiver, det primitive i bondemoralen, salget, alt sammen gjør Tomča rasende, og han legger med ett Sofka for hat. Han slår henne, banker henne opp, legger seg på flasken, forlyster seg med og voldtar bondejenter og sigøynerpiker, tilbringer tiden på vertshus, og blir like brutal som sin far.

uttrykksfull og fylt av mandig styrke, men det at han fra dag til dag stadig mer ble hennes, helt og holdent hennes, ikke en annen, fremmed Tomča, gazda-Markos sønn, men *hennes Tomča*, som var han barnet hennes, skapt av hennes egne hender, som var det hun som hadde født ham, hun som hadde oppfostret ham. Og i grunnen var det også slik det forholdt seg. For hun hadde jo lært ham hvordan å gå kledd, hvordan feste beltet, til og med hvordan å tale, hilse og oppføre seg.” Stanković, *Sabrana dela III*, 222.

²¹ Ćorović i Jovičić, ”O Nečistoj krvi”, 106.

²² Stanković, *Sabrana dela III*, 231/232.

Sofka får en tragisk og ulykkelig skjebne. Romanen ender med en liten skildring av Sofka – hun sitter apatisk hjemme i huset, foran ildstedet, og rører rundt i asken med en ildrake.

I det gamle Vranje er kvinnen dømt til å lide. Hun er mannens slave. Det forventes at hun skal tie og lyde mannen. Sofkas mor, Todora, er imot sin manns avgjørelse om å selge datteren. Hun lider. Gazda-Markos kone, Magda, ønsker ikke at mannen skal kjøpe Sofka. Hun lider. Sofka må akseptere farens beslutning. Hun lider. En kvinne har ikke lov til å protestere og sette seg imot mannens vilje, selv ikke når det er tale om noe så unaturlig som giftermål mellom voksne kvinner og unge gutter. Skulle hun allikevel gjøre det, er det også forgyeves.

HVORFOR URENT BLOD?

Jeg har fortsatt til gode å finne en kilde som gir et tilfredsstillende svar på hvorfor hovedverket til Stanković bærer navnet *Urent blod*. Selv så tror jeg at svaret er mer sammensatt enn man gjerne skal ha det til. Slik jeg tolker ordene, viser de både til effendi-Mitas slekt og til gazda Markos slekt.

La oss først ta for oss slektshistorien til effendi-Mita: ”Man visste og talte mer om hennes tippoldeforeldre og oldeforeldre, enn om dem selv: om faren hennes, moren, og til og med henne selv – Sofka.”²³ Slik lyder bokens første setning. Sofkas forfedre har vært rike så lenge folk kan huske. Men rikdommen er til liten glede når det over slekten synes å hvile en *forbannelse* – forbannelsen er *det urene blodet*. Oldefaren, sønn av Hadži-Trifun,²⁴ er mer interessert i lystige drikkelag med tyrkere og i å tilbringe tid i haremene deres, enn i handel. Oldemoren til Sofka, Cona, begår som enke selvmord etter at elskeren har gjort henne svanger. Bestefaren Kavarola har samme interesser som faren sin, og tar med seg sigøynerpiker hjem. Bestemoren har omgang med sin tilbakestående svoger. Etter å ha giftet bort sin datter, gifter enkemannen Kavarola seg på nytt, til alles skam. Sofkas grandtante,

²³ Ibid., 7.

²⁴ Tittelen *hadži* (arabisk) brukes i den islamske verden om personer som har vært på pilgrimsreise til Mekka. Hadži-Trifun har naturligvis ikke vært på pilgrimsreise til muslimenes helligste sted, men til Jerusalem. Den store serbiske sprogreformator Vuk Karadžić (1787-1864) skriver da også i sin *Srpski Rječnik (Serbisk ordbok)*, utgitt første gang i 1818, at både kristne og muslimer kan bære tittelen. Det er interessant å merke seg hvordan den kristne serbiske befolkningen har tatt i bruk en muslimsk tittel.

søsteren til Kavarola, Naza, lager skandale ved tre ganger å rømme hjemmefra og konvertere til islam. Og så blir det bare verre og verre, med sykdom og død.

Sofka har, som Branko Lazarević²⁵ gjør oppmerksom på, arvet denne forbannelsen i form av et rent dyrisk *erotisk begjær*. Dette kommer av *det urene blodet*. Mot slutten av romanen ser vi hva dette forferdelige urene blodet leder til. Torturen og mishandlingen som Tomča utsetter Sofka for, finner hun utrolig nok en *djevelsk nydelse* i. For å lindre den fysiske smerten, begynner hun å drikke. For å stille sitt utemmelige erotiske begjær, ansetter hun tjenere.

Også i den andre slekten, gazda-Markos, har man, som jeg allerede har belyst, ført et liv uten sann moral. Svigerdøtrene har levd sammen med svigerfedrene. Det er uklart hvem som er barnas biologiske far. Familiemedlemmene har *urent blod* i årene.

Den genierklærte litteraturkritiker Jovan Skerlić²⁶ poengterer at den unge generasjon må betale for tidligere generasjoners umoralske livsførsel. Dette emne er som kjent behandlet av våre egne forfattere.²⁷ Bokens fremste budskap oppfatter jeg som umoralens skadevirkninger. Umoralen bærer kvinnen såvel som mannen skylden for. Umoralen tar til å flyte i årene, og *det urene blodet* overlever som en forbannelse i slektsledd etter slektsledd. Denne kjensgjerningen er i romanens siste kapittel gått opp for Sofka:

”Det fødtes til og med barn. Men for noen barn, for et avkom! Sønnen, den førstefødte, var det eneste det var noe kraft og styrke i; de andre var helt bleke og pløsete.

Men det overrasket henne ikke. Alt stod så klart og tydelig for henne. Også nå gjentar alt seg slik som før. Akkurat som hennes slekt begynte å forfalle etter hadži-Trifun, således begynte også denne slekten, med svigerfaren Marko, mannen Tomča og henne selv, å forfalle. Kunne i det minste bare forfallet ende med henne, men nå ville det fortsette med hennes barn, barnebarn og oldebarn. Og hvem vet, kanskje et av hennes tippoldebarn får navnet Sofka og blir like vakkert og frodig som hun var, men det vil ende opp på samme vis... og det vil

²⁵ Lazarević, Branko i Jovičić, *Nečista krv*, 105.

²⁶ Skerlić, Jovan, ”Nečista krv” i Jovičić, *Nečista krv*, 113.

²⁷ Så som hos Henrik Ibsen (1828-1906) i hans *Gengangere* (1881) og hos Amalie Skram (1846-1905) i hennes *Hellemysrfolket* (1887-98).

komme til å forbanne Sofka, tippoldemoren sin, og ikke la bena hennes i graven hvile i fred.²⁸

AVDØD EKTEMANN – KVINNENS HERSKER

Synet menn hadde på kvinner i Vranje, minner om den oppfatning menn i den islamske verden gjerne har om det annet kjønn. For det første har enkeltkvinnen ingen identitet – kvinnene utgjør én identitetsløs masse. For det andre har kvinnen ikke noe hun skulle ha sagt – hun har å tie, hun skal bare adlyde ordre. For det tredje er hun mannens eiendom. Det høres kanskje bisart ut, men det er et faktum at hustruen etter å ha blitt enke, fortsatte å tilhøre ham alene. For om ekteskapet heter det jo: ”til døden skiller oss ad”. Etter døden skal følgelig båndene være brutt mellom ektefeller. *Sørgetid* er ikke noe unaturlig, men det er derimot den forestilling at kvinnen er mannens eiendom, også *etter døden*. Enker kunne gifte seg igjen, men de var i relativt lang tid etter ektemakens død bundet av avdøde. Stanković tar opp dette temaet i ”*Pokojnikova žena*” (”Den avdødes hustru”) og *Tašana*.

Hovedperson i ”*Pokojnikova žena*” er Anica. Hele livet er hun blitt styrt av andre; først av brødrene sine, deretter av ektemannen, Mita. Hun lider av en fullstendig mangel på selvstendighet og egen vilje. Brødrene hennes er kriminelle, smuglere, og de styrer kvinnene i huset, moren og Anica, i ett og alt.

Det er ikke usannsynlig at islam i løpet av osmansk herredømme har påvirket familieforhold og kjønnsroller. Klart definerte kjønnsroller er ikke noe negativt, tvert imot, et samfunn der kvinnen utfører tradisjonelle kvinnelige oppgaver kan være å foretrekke fremfor det moderne europeiske samfunn, der rollene så å si er visket ut. Men i Vranje, og i mange islamske samfunn, er mannens rolle å være hersker, mens kvinnen er slave. Konsekvensene av en slik rollefordeling blir selvsagt tragiske. Kvinner var, som jeg allerede har påpekt, bare ”kvinner”, de var ikke individer. Slik er da også synet til Anicas brødre på kvinnene i huset: ”Moren og henne, Anica, skilte de ikke engang mellom. De oppfattet dem som like og kalte dem bare for ”kvinner”. Og alt mulig forlangte de av dem, alt mulig stod de til ansvar for, var de skyldige i, overfor dem.”²⁹

²⁸ Stanković, *Sabrana dela III*, 239-240.

²⁹ Stanković, Borisav, *Sabrana dela I* (Prosveta: Beograd, 1980), 237.

Brødrene passer på hvordan de kvinnelige familiemedlemmene går kledd: ”Dem, ”kvinnene”, moren og søsteren, var det *de* som skaffet klær til. Særlig til henne, søsteren, Anica... Hele tiden holdt de øye med dem. Ikke på grunn av noe annet enn av frykt for at de, da de gikk omkring i nabolaget, da de blandet seg med de andre nabodamene i byen, tilfeldigvis skulle vise seg som vulgære, som bondetupper, laverestående enn de andre... og dermed også ydmyke *dem*.”³⁰

Anica får ikke lov av sine brødre å ta egne valg. Hun blir giftet bort, uten at brødrene spør om hennes samtykke, til en ansett herre, enkemann for annen gang. Heller ikke i ekteskapet får hun noen form for frihet, hun er fortsatt bundet av den patriarkalske orden. Av ektemannen blir hun betraktet som et barn: ”Det var som om hun ikke var hans hustru, stor, voksen, men var et barn som ikke visste noenting, som heller ikke hadde noen utsikter til å kunne vite noe, til å bli til noe, det var slik han behandlet henne...”³¹

Enketilværelsen må imidlertid ha vært verre enn både rollen som søster og rollen som hustru, for i den fikk hun *virkelig* føle det tyranniske i de patriarkalske lover. Hun skulle fortsette å være den avdødes eiendom, og dette var man nødt til å vise omverdenen på en klarest mulig måte. Enken var dømt til å sitte innestengt i huset dagen lang for å ”sørge”. Moren hennes og nabokonene besøker henne av og til, men de prater nesten ikke med henne; moren gjør det ikke fordi hun føler det er hun som bærer skylden for datterens ulykke, mens nabokonene tier fordi det anses som upassende i det hele tatt å besøke et hus uten husbond, å besøke en enke som fortsatt er ung og vakker. Brødrene passer nøye på at Anica gjør det som samfunnet forventer av henne: ”Og nåde henne hvis de hørte at hun ikke oppførte seg som hun skulle: ikke var alene sammen med barnet i huset, men gikk ut og omgikk andre...”³²

Hver fredag og foran hver helligdag, går Anica til ektemannens grav for å gråte. Ikke fordi hun føler oppriktig sorg, men av den grunn at hun føler seg forpliktet til det. I husets ensomhet lever hun som en levende død: ”Hun var endog så rolig at det så ut som om hun var uegnet til både å føle og tenke, nesten som var hun død. Som om også hun, ved mannens død, hadde endt sitt liv.”³³

³⁰ Ibid., 237-238.

³¹ Ibid., 248.

³² Ibid., 235.

³³ Ibid., 252.

For en enke i Vranje var det en synd bare det å forestille seg at ektemannen var død: “Alltid anstrengte hun seg for å styre vekk fra tanken om at han, den avdøde, ikke var der, i huset, levende, men var død og langt, langt unna fra henne. Det var en synd å tenke slik... Hun så ham alltid ... Og selv om han i realiteten ikke var der, selv om det var gått så mye tid siden hans død, måtte han likevel for henne være i live. Særlig for henne, Anica. For han var den som hadde bøyd seg, tatt henne og ført henne inn i sitt hus og med det ført henne inn i en orden... av hustruer og menn. Han hadde gitt henne – ikke et navn, men noe mer, sterkere, han hadde gitt henne en bestemthet... Han var der, fordi hun var hans. Så også da han var død, fortsatte hun videre å være hans.”³⁴

Da Anica skal gifte seg på nytt, får hun selv velge blandt frierne. Hun velger Nedeljko, en fattig enkemann med tre barn, fremfor Ita, den avdødes *pobratim*,³⁵ ung og rik, som hun alltid har elsket. Dette valget tar Anica fordi hun på grunn av den avdødes forestilte nærvær, ikke føler seg i stand til å gi av seg selv det en elsket person fortjener: ”Nå var alle imot ham. Det var til og med som om de var kommet til å hate ham. Og det fordi at Anica ikke ville gifte seg med Ita. Til gjengjeld anså Anica seg, nå som alle var imot den avdøde, som pliktig til å forsvare ham mot dem, ikke bare ham mot dem, men også *seg selv* mot dem, da de med dette giftermålet med Ita likesom ville rive og trekke henne fra ham...” ”Det var ikke det at hun ikke elsket ham! Åh, kunne hun bare en gang føle ham inntil seg, så... Men hvordan kunne det gå? Hvordan kunne hun se på ham, Ita, le foran ham, briste i gråt av glede når hun omfavnet ham, når straks, ja straks, han, den avdøde, ville hindre henne. Hun selv, Anica, var heller ikke den samme, forhenværende Anica, men en hustru, mens han, Ita, fortsatt var Ita... Og hvordan skulle hun motta og omfavne ham som hans? Kanskje ville han alltid føle, når han omfavnet og kysset henne, at hun ikke kom til ham ren, men var en annens, den avdødes... allerede en gang omfavnet og kjærtegnet.”³⁶

I *Tašana* lever hovedpersonen, også hun en enke, enda mer innestengt og isolert enn Anica, og det til og med i *tre år*. I dette dramaet får ikke engang den etterlatte hustru lov til å besøke mannens grav – det er det barna og tjenestepiken hennes som gjør. *Tašana får ikke lov til* å gå ut. Det patriarkalske samfunnet krever at hun er innesperret i huset sitt for der å bruke all sin tid på å sørge. Hun lider i ensomheten: ”Åh! Dette er gruffullt! Måtte være her i huset

³⁴ Ibid., 254-255.

³⁵ Blodsbror.

³⁶ Stanković, *Sabrana dela I*, 260-261.

med døde personer, kirkegård, lys, røkelse, rekviemmesser”.³⁷ ”Åh, var jeg bare fullstendig gal, fullstendig død, da ville jeg i det minste ikke se noenting, vite noenting...”³⁸ Tilværelsen er uutholdelig for Tašana, og hun higer etter døden. Men i Vranje synes ikke selvmord å være noe alternativ. Jeg har ikke funnet ett sted i Stanković’ forfatterskap der det berettes om noen selvmorder(ske), uansett hvor hardt personens liv skulle være. Forklaringen på det tror jeg er enkel. Skriften sier at selvmord er synd, og det patriarkalske Vranje var strengt kristent, konservativt.

Faren er imot at moren besøker henne. ”Jeg ville kommet til deg hver dag, jeg ville ikke forlatt deg; men faren din lar meg ikke. Han roper: Hvorfor kommer jeg til deg hvert et øyeblikk og hver en dag, slik at folk begynner å snakke: se der, svigersønnen er død, og hustruens mor er ikke til å få ut av huset”.³⁹ Det kommer her tydelig frem at et dårlig rykte er noe av det en *vranjanac/vranjanka*, en innbygger i Vranje, frykter mest. Derfor er det nødvendig til punkt og prikke å følge alle samfunnets lover og regler, skrevne såvel som uskrevne. En av de patriarkalske reglene var at man helst ikke skulle besøke en ung enke.

Man lar ikke engang Tašana få åpne vinduene i huset: ”Hvis jeg åpner vinduet, så vil folk si: Hva? Se der! Enken åpner alt vinduene, hun vil alt iakttå folk, vil alt blunke til noen”.⁴⁰ Tašana har sitt eget rykte å tenke på, og for å bevare dette sitt gode rykte er hun nødt til å tilbringe år innesperret i mørke. Det er som om hun ikke eksisterer: ”For alle dem er jeg ingenting, død. Men se, jeg er i live, jeg puster, jeg taler; jeg burde dog vært død.”⁴¹ Tašana er glemt likesom sin avdøde ektemann. Det er som om hun ligger i graven side om side med mannen. Hun alene er dømt til dag ut og dag inn, inne i huset, utelukkende å minnes den avdøde, mens man utenfor huset for lengst synes å ha glemt ham: ”Der, hos dere, i byen og på markedsplassen, er det ingenting som minner om ham, man har glemt ham for lenge siden, som om han aldri i det hele tatt hadde vært til; men her, i huset, her er han fortsatt.”⁴² Tašanas skjebne blir enda mer grufull, men det ser vi nærmere på i et senere underkapitel.

Enken Zlata, Stojans mor i *Pevci*, kan først vise seg ute blandt folk, etter at sønnen er blitt håndverkslærling: ”Hun var overlykkelig over fra da av å opphøre og være enke. Fra da

³⁷ Stanković, Borisav, *Sabrana dela IV* (Prosveta: Beograd, 1980), 103.

³⁸ *Ibid.*, 97.

³⁹ *Ibid.*, 98.

⁴⁰ *Ibid.*, 112.

⁴¹ *Ibid.*, 114.

⁴² *Ibid.*, 111.

av ble hun ”Stojans mor” hvis sønn var i arbeid; altså en gammel mor, ikke lenger en ung enke som ikke får gå ut noe sted og vise seg på markedsplassen. Men fra da av kunne hun det, for sønnen hennes var i arbeid, var blitt stor. Og da var det han som skulle ta seg av henne, gi ordre, bestemme over huset... Hun sluttet å være, som man sier, en ”barhodet” enke, alene, å måtte gjemme seg bort, flykte. Nå var han der, sønnen. Hun forsvant. Han ble herre i huset, hun opphørte med å være det.”⁴³

SIN FARS DATTER – SIN FARS EIENDOM

I dramaet *Jovča* kommer hovedpersonen hjem til Vranje etter i to år å ha ”drevet med handel”. Siden første del av handlingen foregår i 1880-årene og siden han tilhører handelsstanden, så tror jeg imidlertid Jovča, likesom effendi-Mita i *Nečista krv*, har bedrevet tiden med noe helt annet – med kortspill på vertshus og i sigøynerpikers omfavnelser. Jovča er gift for tredje gang. De to første konene viste han etter tur døren: ”Alle de, kvinnene, er *ingenting*. De er bare ute etter å bedra deg: så lenge du ikke har henne, inntil du tar henne til hustru, tror du hun er Gud vet hva, at hun er det du tenker, ønsker, drømmer, men siden – *ingenting*! La det være så mye synd det bare vil, jeg kan ikke siden se på dem, tåle dem. Derfor, det er en synd, det innrømmer jeg, hvis de selv ikke ville dra sin vei på fredelig vis, sendte jeg dem i kloster, og ferdig med det.” Det samme ville han gjort med sin tredje, nåværende hustru, Marija, dersom han ikke hadde vært så glad i deres datter Vaska. Henne er alt han har: ”Det er *alt* jeg har. Min Vaska, det er alt jeg har, som jeg har hatt, og som jeg kommer til å ha. Det er *alt* som er mitt”. Hun er hans og bare hans. Som en følge herav er det uaktuelt å gifte henne bort: ”Hva for et godt ”parti”? Hva for en ”ektemann”? Hvem skal være hennes ektemann?! Jeg vil ikke ha noen svigersønn!”⁴⁴

Resultatet blir at Vaska stikker avgårde med tjeneren Mladen, som hun har vokst opp sammen med, og gifter seg med ham. Det ender i ulykke både for Jovča og datteren. I femte og siste scene ser vi de fattigslige kår som Vaska og Mladen lever i, i et hus i utkanten av byen. Inn til dem kommer Jovča, som nå er blitt gammel – overordentlig beruset, sorgtung og fattigslig kledd.

⁴³ Stanković, Borisav, *Sabrana dela V* (Prosveta: Beograd, 1980), 154.

⁴⁴ Stanković, *Sabrana dela IV*, 248.

Hva er det som driver Vaska til å handle slik som hun gjør? Hun ønsker seg naturligvis en mann, slik som unge kvinner flest. Da Jovča innser at han *må* gifte henne bort, at det *forventes* at han gjør det, og han finner en passende svigersønn, er det allerede for sent, Vaska har rømt sammen med Mladen. Men hvorfor tar Vaska en *tjener* til ektemann? Dragoljub Mihajlović⁴⁵ gir et godt svar: Underlagt farens vilje hele livet, ønsker hun seg nå en mann som hun selv kan herske over. Tjeneren Mladen er den eneste som kan oppfylle dette hennes ønske, for han er en som vil være underlagt henne.

Jovča er et drama om en far som vil besitte en eiendom til sine dagers ende. Denne eiendommen er en kvinne, farens datter. I løpet av sitt liv var kvinnen i Vranje eiendommen til to menn – først til sin far, så til sin ektemann. På landsbygden utenfor Vranje finner vi også et mellomstadium, der kvinnen tilhører svigerfaren. Som resultat ble kvinnen i dette samfunnet så å si viljeløs, uten frihet, livet igjennom slave for en herre. Jovča er ikke direkte ond, han elsker sin datter, men han klarer ikke å forutse hvilke tragiske konsekvenser hans ultrakonservative holdning vil kunne få: ingen mann er god nok for hans datter.

En kvinne var aldri *seg selv*, men spilte alltid en rolle, noe som kommer frem i *Tašana*: ”Jeg har aldri vært meg selv, Tašana. Alltid noen annens.” ”Som pike: Tašana, den pene datteren til gazda-Mladen. Som gift, ikke engang hustruen til min mann, men Tašana, hadži-Stevans svigerdatter. Når jeg ble omfavnet og kysset, var det igjen ikke som Tašana, men som en gift hustru. Selv ikke mor kunne la all sin kjærlighet komme til uttrykk, redd som hun var for å bringe skam over seg; heller ikke far kunne det, da han var redd for å fornede seg. Og når har jeg, *jeg* Tašana, kunnet elske, kunnet ha det jeg ønsker meg? Aldri!”⁴⁶

Kvinnen i Vranje er forøvrig ikke bare underdanig overfor faren, brødrene og ektemannen. Hun er også underdanig, i det minste føler hun det slik, overfor sin egen sønn. Mladen er bare unggutt da vi *Gazda Mladen* får høre følgende om Kata, moren hans: ”For henne gjaldt det bare at de var fornøyd med henne i huset, å arbeide konstant og være lykkelig over å kunne gjøre hver av dem til lags. Først og fremst *baba*,⁴⁷ dernest mannen, Mladens far, og til og med ham, sønnen Mladen. Overfor ham, Mladen, følte hun seg ikke eldre, som en

⁴⁵ Mihajlović, Dragoljub, *Staro Vranje u stvaralaštvu Borisava Stankovića* (Vranje, 1975), 49.

⁴⁶ Stanković, Borisav, *Sabrana dela IV* (Prosveta: Beograd, 1980), 185.

⁴⁷ Bestemoren.

mor, heller ikke jevnbyrdig, men yngre, laverestående. Ham og mannen, faren hans, satte hun i én rekke sammen, som eldre og større enn henne, som herrene i huset.”⁴⁸

POTURČITI

Det verste en kvinne kunne gjøre var *poturčiti*, som direkte oversatt betyr ”å bli tyrker”. Nærmere bestemt betyr det å konvertere til islam. En konvertering fant sted når serbiske kvinner giftet seg med en muslim, noe som nok forekom, men som ikke var vanlig. Dersom en kvinne konverterte, så var alle bånd brutt mellom henne og familien. Alle ville da forbanne henne. I fortellingen ”Stojanke, bela Vranjanke” (”Stojanka, du hvite *vranjanka*”, 1901)⁴⁹ tar Stanković opp denne tematikken. Tittelen på fortellingen har forfatteren hentet fra en kjent folkesang.⁵⁰ Tyrkeren Šaćir-beg forelsker seg hodestups i ungpiken Stojanka. Han gjør kur til henne mens hun henter vann fra en kilde, og på avstand synger han stadig vekk folkesangen ”Stojanke, bela Vranjanke”, til akkompagnement av sin *tambura*.⁵¹ Stojanka blir smigret av all oppmerksomheten, men hun er smertelig klar over hva resultatet vil bli dersom hun gifter seg med ham: Søsteren Taša ble en gang røvet og tatt til ekte av en tyrker; moren deres har siden forbannet Taša dag ut og dag inn; broren deres drepte Tašas tyrkiske mann; tyrkerne pågrep broren og henrettet ham. Da Stojanka sier ja til en nabos frieri, styrter den fortvilede Šaćir-beg avgårde til kilden og stikker en kniv i hjertet hennes.

Interessant for vår studie er søsteren Tašas skjebne. Det fremgår tydelig at serberne ikke skilte mellom det å *hengi seg frivillig* til en tyrker og det å *bli røvet* av en tyrker. Det ble altså kastet like mange forbannelser over en ”tyrkifisert” kvinne hva enten hun var blitt tvangsgiftet eller giftet seg av egen fri vilje. Da det ikke fantes noe skille, var moren i sin fulle rett når hun forbannet datteren Taša. I det patriarkalske samfunnet var *ære* det man kanskje satte aller høyest. Æreskodeksen inneholdt nok de aller viktigste lover og regler i samfunnet. Islamsk tankesett har sannsynligvis her spilt over på mellommenneskelige forbindelser mellom serbere. Å gifte seg med en tyrker var et soleklart brudd på æreskodeksen og kastet skam over hele familien, over hele slekten.

⁴⁸ Stanković, *Sabrana dela V*, 17.

⁴⁹ En *vranjanka* er en kvinne fra Vranje.

⁵⁰ ”Stojanke, mori, Stojanke, / Stojanke, bela Vranjanke! / Koga te majka rodila, / Na što je okom vodila: / Da li na sunce sjajano / Ili jablanče tanano? / Bre gidi, džanum, Stojanke, / Stojanke, bela Vranjanke!” Stanković, *Sabrana dela IV*, 43. Det første av tre vers. Samtlige synges i *Koštana*.

⁵¹ Strenginstrument.

Også Tašana får urettferdig en ublid skjebne grunnet en tyrker. Etter å ha vært innestengt alene i huset i tre år, får hun endelig lov til å motta gjester. To av gjestene avslører, hver for seg, overfor Tašana at de har elsket henne inderlig i årevis. Den ene gjesten er Miron, som var Tašanas kamerat i barndommen. Da han er bondesønn og hun tilhører handelsstanden, ville de aldri kunne gifte seg med hverandre. Den hemmelig forelskede Miron drog til et kloster for å bli munk, slik at han kunne slippe å være i nærheten av Tašana. Den andre gjesten er Saroš, en tyrker, venn av Tašanas avdøde ektemann, som av anstendighetshensyn aldri tidligere har ytret sin kjærlighet. En gang Miron kommer på besøk, ligger Tašana i Saroš' armer. Den sjalu Miron forteller det til Tašanas far, Mladen, og det blir et voldsomt bråk og leven. Mladen vil drepe sin egen datter, men blir hindret i dette. Miron dømmer henne til resten av livet å ta seg av den tilbakestående Paraputa, noe slektningene synes er en passende straff. På sine gamle dager, i femte og siste akt, har ikke Tašana kontakt med barna, og barnebarna får hun ikke lov til å se.

Vi merker oss her at en mann kunne gå så langt som å ty til *æresdrap* for å gjenopprette æren. Jeg gjentar at islamsk tankesett ser ut til å ha hatt påvirkningskraft. På Balkan hadde man en annen barbarisk tradisjon, *blodhevn*,⁵² som også kan ha vært en kilde til påvirkning. Hvis det har forekommet æresdrap i Vranje, er det kun tale om et lite antall, men det er likevel meget interessant, for jeg har aldri lest om andre kristne på Balkan som har drevet med noe slikt.

Det var ille nok om en ung enke og en *kristen serber* skulle omfavne hverandre. Også da ville slekten hennes få æren svertet til. Men at en serbisk kvinne og en tyrkisk mann utvekslet kjærtegn, var nok den aller største skandalen som kunne finne sted i det patriarkalske samfunnet.

SIGØYNERKVINNENE

Går du oppover fra sentrum i Vranje, opp gaten som i dag heter 5. Kongresa, forbi det gamle *amam*,⁵³ kommer du til *Trg Slobode*, selve hjertet av *Ciganska mahala*, sigøynerkvarteret. Der er det en helt annen atmosfære enn ellers i byen. På trappene langs alle husene sitter det

⁵² ”den hevne som en drept eller ærekrenket persons slektninger utøver ved å drepe drapsmannen selv eller noen av hans pårørende.” <http://www.sn1.no/.search?query=blodhevn&x=43&y=24> (opp søkt 15.03.10).

⁵³ Tyrkisk bad.

sigøynere og prater sammen, barna leker. En stor andel av Vranjes befolkning består av sigøynere, og det har den gjort i lange tider.

Koštana (ca. 1872-1945) er en historisk person, den mest kjente sigøyneren fra Vranje gjennom tidene. Hennes egentlige navn var Malika Eminović. Hun sang og danset på kaféer og private fester, mens faren spilte fiolin og broren klarinett. Koštana skal visstnok ha vært usedvanlig vakker. Som gymnasiast så Bora henne en gang opptre på en kafé. En viss Maksut Rašitović forlot kone og barn, og kjøpte Koštana da hun var 19 år gammel. Hun fødte ham to sønner, Isa og Ćerim. Når kong Aleksandar I Karađorđević (1888-1934) besøkte Vranjska Banja, fikk han alltid se en opptreden av Koštana. I 1926 saksøkte hun Stanković. Analfabeten ville ha en del av honoraret for dramaet som bærer hennes navn, men tapte saken. Huset der Koštana bodde eksisterer fortsatt, men er i dårlig stand.⁵⁴

I dramaet *Koštana* driver sigøyrerpiken alle mannfolk i byen til vanvidd. De bruker alle pengene sine på henne. Dag og natt er det sang og dans, drikking og børseskudd. Koštana opptre på en *mehana*,⁵⁵ og tjener til livets opphold sammen med moren, Salče, som står for betjeningen, og faren, musikanten Grkljan. Mens Koštana synger sentimentale sanger, sørger hadži-Toma og Mitka over tapt ungdom. Stojan, hadži-Tomas sønn, er fullstendig trollbundet av henne. For å gjenopprette ro og orden i byen, ser borgermesteren Arsa seg til slutt nødt til å få Koštana gift med tvang.

Stojan er villig til å ofre alt for Koštana. Han vil gifte seg med henne. Men Koštana er langt mer virkelighetsnær enn det Stojan er: ”Jeg tør ikke! Jeg kan ikke! Åh, hva kan vel jeg gjøre? Jeg, en sigøyrerpике! I Banja, i landsbyen, der hører jeg hjemme! Der, på den våte jorden, på det golde stenterrenget, skal jeg sitte, tørke inn, miste livet, visne hen!... Men hos deg! Jeg kan ikke, jeg tør ikke...” ”Hos deg! Virkelig bare hos deg? Og bare beverte og tjene *hadžija*,⁵⁶ faren din, og moren din? Knele ned foran dem og vaske føttene deres? Ikke gå ut fra værelset, men bare sitte, tie, lide?”⁵⁷ Et ekteskap mellom en sigøyrerkvinne og en serbisk mann var rett og slett ikke realiserbart, og hørte bare drømmene og fantasien til.

Flere steder i forfatterskapet til Stanković, registrerer vi at sang, dans og musikk var en betydelig inntektskilde for sigøyrerne. Det fant aldri sted festligheter i Vranje uten et

⁵⁴ <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/30/srpski/RG05042901.shtml> (oppført 21.09.09).

⁵⁵ Kro.

⁵⁶ Tittelen *hadžija* (arabisk) har samme betydning som *hadži* – se fotnote 23.

⁵⁷ Stanković, *Sabrana dela IV*, 72.

sigøynerorkester. Mennene spilte musikken. Sigøynerpikene sang og danset. De måtte være unge og pene.

Vi forstår også at mange av sigøynerjentene har drevet med prostitusjon. Dette foregikk tydeligvis på vertshusene og i kroene. Det hendte til og med at en mann tok med seg en sigøynerpike hjem for natten, slik Kavarola gjør det i *Nečista krv*, men det ble sett på som skandaløs oppførsel.

BABA

Gazda Mladen er historien om en mann som, oppvokst i et strengt patriarkalsk hjem, ofrer all personlig lykke for å øke familiens rikdom og anseelse, og som i ung alder dør ensom og ulykkelig. Av særlig interesse for vår analyse er den vektleggelsen det i verket legges på rollen til *baba*. Det er *baba* som har rollen som familiens overhode (etter at hun er blitt enke): ”*Baba* var *alt* i huset; det var henne alle mest fryktet og respekterte. Ved formiddagsmaten og middagen ventet man på at hun som den første satte seg til bords, hun som den første spiste, smakte på maten, og først etterpå kunne de gjøre det: far, mor...”⁵⁸ Det er med andre ord hun som er selve huseiendommens overkommando, hun som bestemmer og tar avgjørelsene; svigerdatteren og tjenerstaben følger bare ordre. Mens *baba* styrer huset, styrer *gazda Mladen* familiens handelsforretning. Slik er rollefordelingen.

Det er bemerkelsesverdig at en kvinne kan ha en så fremstående rolle i et *patriarkalsk* samfunn. Ikke slik å forstå at det er overraskende at en kvinne var leder for husstellet, for det var jo kvinnenens ansvar alene å stelle i hjemmet; det som derimot vekker oppsikt er den ærefrykt og dype respekt som familiens øvrige medlemmer og omverdenen føler overfor henne. En kvinne fra et rikt hjem kunne nok være *ansett*, men det var først når hun ble *baba* at hun riktig nøt ordentlig *respekt*. Selv sønnesønnen som var husband måtte bøye seg for *babas* vilje.

Det fremgår av verket *Gazda Mladen* at en *babas* død var en svigerdatters lykke: ”Det var rent som *babas* død lettet hele huset ikke for en byrde, men for noe gammelt og tungt. Det gjaldt særlig *Mladens* mor... til tross for all hennes helhjertede gråt, sorgen over *baba*, sin svigermor, merktes det hos henne, både i ansiktet og i blikket, ikke desto mindre nå en større

⁵⁸ Stanković, *Sabrana dela V*, 7.

frihet, frigjøring, letthet.”⁵⁹ At forholdet mellom en svigermor og en svigerdatter gjerne er ampert, er et faktum som vi her ikke skal gå nærmere inn på.

HØYTIDSDAGER

Fortellingen ”Đurđev-dan” (”Georgsdag”) skildrer en gammel skikk som fant sted på Georgsdag.⁶⁰ Historien er skrevet i jeg-person og er nok selvbiografisk, for jeg får nemlig inntrykk av at *mati*, moren, som skildres, i realiteten er en *baba*, hans egen bestemor Zlata. På Georgsdagen pleide alle pikene i nabolaget å samle seg i haven til *mati* og gutten som forteller historien. De satte seg omkring en leirkrukke. Pikene har plukket hver sin bukett blomster og satt dem oppi krukken. Hver bukett har en *mantafa*, en skjult innskrift som bare bestemoren kan lese. Innskriftene beretter om pikenes kjærlighetslengsler. La oss ta et eksempel på en *mantafa*: „Første gang jeg kom ut i haven, plukket jeg en blomst, luktet på den, men ut av den kom en veps og stakk meg. Slik er det også med deg, kjære. Første gang du så meg, kikket du søtt på meg. Siden lekte du med mitt tykke hår og knappet opp vesten min, blottet brystene og kysset meg. Kjære nabogutten min, forbannede sjel, du sa jeg ikke var deg tro, og du lot meg skjemt tilbake. Hjertet mitt brister, men jeg elsker deg fortsatt. Gå du bare til de andre, kyss dem så mye du bare vil, men kom så igjen til meg, kjære. Jeg er ikke sint, men priser Gud for at han har gitt meg deg. Og enda mer skal jeg lovprise Ham, dersom du kommer tilbake til meg og kysser meg... Åh, blomstene mine blomstrer så vakkert. For jeg vanner dem med tårer; fuglene synger så søtt og sørgmodig for meg, for jeg mater dem med søt frukt, som jeg har tatt vare på til deg... Kom, min kjære, kom, min elskede!...”⁶¹

Blandt pikene er det én, Pasa, gutten har kjær. Hun har også et godt øye til ham. Da krukken endelig er tom for buketter, begynner Pasa spøkefullt å sprute vann på de andre, for det er alment kjent at den som får slikt vann sprutet på seg snart blir gift. Hun gjør det også på ham. Gutten svarer med å springe etter henne, og fortellingen ender i et lidenskapelig favntak og med Pasas ord: “La være! Det er skammelig!” I det gamle Vranje var det en uskreven lov at man ikke skulle utveksle kjærtegn offentlig. Det var noe som hørte hjemme i det skjulte. Da de andre pikene står rundt dem og klapper og jubler, blir Pasa forlegen.

⁵⁹ Ibid., 102-103.

⁶⁰ Georgsdag feires 6. mai (23. april etter den ortodokse kirkes julianske kalender).

⁶¹ Stanković, *Sabrana dela I*, 127/128.

Det var kvinnene som hadde alt ansvaret for å stelle i stand til høytidsdager, slik som Georgsdag, noe følgende utdrag fra *Nečista krv* er et eksempel på: ”Da det begynte å nærme seg husets *slava*,⁶² Georgsdagen, da startet man med forberedelsene to uker i forveien. En kunne se hvorledes slektninger, vanligvis fattige tanter, møtte frem og også sov der, for å kunne arbeide og hjelpe til med å ordne og gjøre istand. Opp til tre ganger kunne man lage kaker dersom de ikke ble som de skulle. Om vasking og skuring og å gjøre i stand værelser og pynte dem, kunne man rådslå i flere dager. Tøyet til såvel det yngste som til det eldste barnet, skulle klippes på nytt. Det ble til og med sydd om tøy til tjenerne, særlig til tjenestepikene.”⁶³

Fortellingen „Vår jul“ („Naš Božić“) er sannsynligvis like selvbiografisk som ”Đurđev-dan”, og handler om julefeiringen til en gutt og hans *majka* – ikke moren, men bestemoren. Også i denne fortellingen kommer det klart frem at det var kvinnen som hadde alt ansvaret for å stelle istand til høytider: ”En hel uge har hun ikke haft stunder at spise. Hele huset er overladt til hende. Ingen henter vand til hende, for slet ikke at tale om at hjelpe med noget andet. Hun er helt opløst af arbejde. Hofterne er trådt frem, pludderbukserne gledet ned. Hvert øjeblik binder hun sit hovedklæde, der straks løser sig op igjen, for enten bliver båndene slappe, eller også brister de under hendes voldsomme bukken. Hun er blevet krumbøjet af alderen, men holder sig igang, arbejder... Hun arbejder, men føler ingen træthed. Arbejder støt, ganske vist ikke hurtig, men langsomt, udholdende, med svajende bevægelser, fra tidlig morgen til sen aften, helt opslugt af sin gerning.”⁶⁴

ULYKKELIG KJÆRLIGHET

Hos Stanković er alltid kjærligheten dømt til å ende i ulykke. Ofte skyldes det at de involverte tilhører ulike stender, det vil si at de kommer fra handelsfamilier der den ene er rikere enn den andre, eller at den ene kommer fra en handelsfamilie og den andre fra en bondefamilie. I Vranjes kjærlighetsliv er særlig kvinnens følelser uten betydning.

I forfatterens kanskje beste, vakreste fortelling, den lyriske ”Uvela ruža” (”En visnet rose”), beskrives en slik kjærlighet som ikke får lov til å utvikle seg. Jeg-personen Kosta, en ung mann, beretter om sin oppvekst og ungdom. Likesom i ”Đurđev-dan” er *majka* her i

⁶² *Familiehelgensdag*. Alle serbisk-ortodokse familier har en egen helgen som feires på en bestemt dag i året.

⁶³ Stanković, *Sabrana dela I*, 15.

⁶⁴ ”Jul” [”Naš Božić”] i *Jugoslaviske noveller*, 101/102.

realiteten *baba*. Guttens foreldre er døde. I nabohuset bor den jevnaldrende piken Stana sammen med moren, Marija. Den ene familien er gammel og ansett, men med en rikdom som er forfalt. Den andre familien er fattig. Kosta og Stana holder hverandre med selskap hver dag. Men da de blir eldre og *baba* oppdager at de er blitt forelsket i hverandre, setter hun en effektiv stopper for kjærligheten. Hun sørger for å få den fattige Stana gift. Da studenten Kosta ved *babas* død to år senere kommer hjem til Vranje, møter han Stana utenfor huset. Hun er, likesom Sofka på slutten av *Nečista krv*, helt apatisk og ulykkelig, banket opp som hun blir av sin alkoholiserede ektemann.

De patriarkalske tradisjonene bidrog til å gjøre mennesket, særlig kvinnen, ulykkelig. I samfunnet i Vranje ble det forventet at personlig lykke ble tilsidesatt for å følge det tradisjonene krevde. Bestemorens hensikt med å skille Kosta og Stana fra hverandre, er ikke å gjøre sønnesønnen ulykkelig, men å rydde vekk et hinder på veien mot familiens gjenopprettelse av rikdom og ry. Det gamle Vranje var ikke et sted for kjærlighet, men for ære, ry og jordslig gods.

I fortellingen "U noći" ("I natten") er det Cveta og Stojan som elsker hverandre, men ikke får hverandre. De fattige foreldrene til Cveta gav datteren, da hun var barn, til de rike foreldrene til Stojan, slik at hun kunne tjene hos dem. Også i denne fortellingen vokser en gutt og en pike opp sammen og blir forelsket i hverandre. Men så får Stojans far henne giftet bort. På fortellingens nåtidsplan får Cveta og Jovan, mannen hennes, hjelp av Stojan til å vanne tobakken på åkeren. Det kommer frem at Stojan og Cveta fortsatt er like ulykkelige over adskillelsen.

Slike ulykkelige kjærlighetshistorier er forfatterskapet til Bora Stanković fullt av.

Dinko Šimunović' beskrivelse av kvinnens stilling i det gamle patriarkalske Dalmatinska Zagora

”Ingen som helst sykdom, sorg eller lede kunne finnes i deres landsby, tenkte jeg, for bare ved erindringen om de mørke og skjønne gjeterpikene, kunne det i sjelen flimre bilder som kun kan vise seg for en frisk kar på tyve år.” (”Rudica”)⁶⁵

Dinko Šimunović ble født den 1. september 1873 i Knin i Dalmatinska Zagora, det indre av Dalmatia, som sønn av Stipan (død 1905) og Manda (død 1910). Både far og sønn Šimunović jobbet som lærer rundt omkring i landsbyene i Dalmatinska Zagora. I perioden 1909-27 jobbet Dinko på Yrkesskolen i Split. I 1895 giftet han seg med Vjekoslava Guarazzi, som tre år senere døde av tuberkulose. I 1900 giftet forfatteren seg igjen, med lærerinnen Jozica Rusić. Hun fødte ham fire barn: Nataša (født 1903), Stjepo (født 1905), Mladen (født 1907) og Frano (født 1908). Dinko ble i 1910 enkemann for annen gang. I 1912 giftet han seg for tredje gang, med Katica Rusić, Jozicas søster og barnas tante. Šimunović gikk av med pensjon i 1927, samme år som Stanković. Forfatteren døde den 3. august 1933 i Zagreb. Šimunović ligger begravet på gravlunden Mirogoj i den kroatisk hovedstaden.

Šimunović er aller mest kjent for sine mange fortellinger, utgitt i tre samlinger: *Mrkodol* (1909), *Gjerdan (Halskjedet)*, 1914) og *Sa Krke i sa Cetine (Fra Krka og fra Cetina)*, 1930). Han skrev også to betydelige romaner: *Tuđinac (Den fremmede)*, 1911) og *Porodica Vinčić (Familien Vinčić)*, 1923).

⁶⁵ Šimunović, Dinko, *Izabrana djela* (Matica hrvatska: Zagreb, 1996), 94.

Før vi gjennomgår et utvalg fortellinger av Šimunović, må det gjøres oppmerksom på at den regionen vi nå tar for oss, Dalmatinska Zagora, tradisjonelt er blitt regnet som den mest primitive kroatiske landsdelen. Området var en del av Det osmanske riket på 1500- og 1600-tallet. Venezianerne som styrte Dalmatia fra 1699 til 1797, forsøkte forgjeves å sivilisere ”barbarene”⁶⁶ i Dalmatinska Zagora. De lyktes dog med å skape en motsetningsfull forestilling om den *siviliserte* dalmatiske kyststripen og det *usiviliserte* dalmatiske innlandet, en forestilling som hos kroatene lever videre den dag idag. Den kjente serbiske geografen Jovan Cvijić (1865-1927) hevder at befolkningen i Dalmatinska Zagora, tidligere kalt *morlakter*, er assimilerte *vlaher*.⁶⁷ Å diskutere om hvorvidt morlakkene var kroater eller serbere, vil, som Wolff poengterer, være ”historisk anakronistisk”.⁶⁸ På den tiden Šimunović skriver om, var Dalmatia underlagt Østerrike, men det indre av provinsen var i disse årene like tilbakeliggende som under Venezias styre.

”MULJIKA”: BARNEBRUDER

Handlingen i “Muljika” finner sted i landsbyen Draga, som ligger rett under en bratt bergskråning i Dalmatinska Zagora. Innbyggerne der kaller seg for *namastirčani* etter landsbyens kloster, *manastir*. Navnet har fortellingen fått etter hovedpersonen Boja, som av stedets beboere får økenavnet “Muljika”, navnet på en hvit stensort, fordi hun med sitt lyse utseende skiller seg ut fra de andre. Dessuten er ikke Muljika arbeidsom som de andre jentene. De gjør typisk mannfolkarbeid, slik som å hugge ved. Bare Muljika gjør ikke det, og derfor blir hun tatt for å være ”sykelig”.⁶⁹ Hennes avdøde mor var *ikke namastirčanka*, hun kom fra et sted ved havet, og mye tyder på at dette fremmede blodet er det som gjør Muljika

⁶⁶ Alberto Fortis sitert i Wolff, Larry, *Venice and the Slavs: the Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment* (Stanford University Press: Stanford, 2001), 2. Den italienske biolog og reiseskildrer Alberto Fortis (1741-1803) reiste i årene 1771-74 rundt i Dalmatia, en reise som resulterte i utgivelsen av den etnografiske reiseskildringen *Viaggio in Dalmazia* (1774), der forfatteren blandt annet skildrer innbyggerne i Dalmatinska Zagora og dessuten gjør kjent for verden den bosnisk-muslimske folkevisen ”Hasanaginica”. Verket utkom i svensk oversettelse allerede i 1792, under tittelen *Bref om morlackerna*.

⁶⁷ Ibid., 13. *Vlaher* var et hyrde- og nomadefolk. De talte en rumensk dialekt og en liten del av dem har overlevd til idag.

⁶⁸ Ibid., 12.

⁶⁹ Šimunović, *Izabrana dela*, 59.

så annerledes. Faren hennes er mølleren Joviša. Han er glad i datteren, men likevel slår han henne, særlig etter at han har drukket.

Muljika er 14 år gammel, altså er hun i gifteklar alder, for i Draga ”føder barn barn”:

”Det var som om *namastirčani* også utgjorde et unntak i de store naturlovene, for i Draga fødte barn barn, men ikke desto mindre var disse barna ”bare noen svære kropper”, som *namastirčani* sa. Pikene deres giftet seg da de var 14, senest 15, og det hendte ikke sjeldent at de ble giftet bort enda yngre. Når en pike var 18 år gammel, så var hun alt visket bort fra ungekarenes hjerte. Hver slik en pike fikk uutslettelig navnet ”peppermø”, eller slik som man sa det i Draga: ”En nedfelt pike, bror, hva annet kan jeg si deg”. Og det fantes ingen skammeligere og tristere stilling i verden enn den til en ”nedfelt pike”. Av den grunn sørget foreldrene for å få døtrene sine giftet bort så snart de var på barndommens hell”.⁷⁰

Gjeterpiken Muljika giftes mot sin vilje bort til Ilijica, sønn av kroverten Petraš:

”Giftermålene i Draga var hverken merkverdige eller innviklede: foreldrene fra den ene og den annen part inngikk en avtale, og de unge ble viet eller kom sammen uten vielse. Slik kom foreldrene til enighet – og det var hovedsaken.”⁷¹ I tiden før bryllupet sitter Muljika hjemme i møllen og syr, apatisk og lei seg. Men ”i Draga hadde man aldri brydd seg om kvinnenårer”.⁷² En kvinnes mening i patriarkalske samfunn er uten betydning.

Den unge konen, syk og sengeliggende, dør etter kort tid. I sluttscenen vandrer Joviša rundt møllen, mens han kaller på sin avdøde datter og ber henne om tilgivelse for at han ikke lyttet til henne.

Det mest oppsiktsvekkende i fortellingen er naturligvis den opplysning at brudene på stedet var mindreårige. Noe slik kan bare finne sted i et strengt patriarkalsk samfunn. Jeg kan tenke meg at grunnen til barnebrudsfenomenet var mennenes ønske om å øke arbeidskraften i familien. Og jo yngre piken var da hun giftet seg, jo flere barn ville hun være istand til å skjenke familien.

Før jentene i Dalmatinska Zagora kom i gifteferdig alder, gjorde de tjeneste som gjeterpiker, slik Muljika er et eksempel på. Dersom en jente forble ugift, mistet hun all sin

⁷⁰ Ibid., 58.

⁷¹ Ibid., 66.

⁷² Ibid, 67.

verdi. En jente hadde kun verdi som sin ektemanns eiendom. Foruten hardt arbeid som vedhugging, krevde de tradisjonelle kjønnsroller at hun stelte i huset og fødte mange barn.

Som vi har registrert, ble giftermål inngått ved at foreldrene til piken og gutten ”forhandlet” seg frem til en avtale. Mens en gutt hadde rett til å utpeke overfor foreldrene den piken han ville ha, slik Ilijica gjør det, skulle en pike uten motsigelser (Muljika må være et unntak!) bare ta til ekte den gutten foreldrene fant til henne.

”ALKAR” : EN PIKE SKAL IKKE TALE OM KJÆRLIGHET

En *alkar* er en som deltar i ridderturneringen *alka*. Turneringen arrangeres til minne om den kroatisk seieren over osmanene i Sinj i 1715. Hvert år siden den gang, i august måned, har man arrangert *alka*. Navnet har konkurransen fått etter den metallringen med fire hull, som rytterne forsøker å stikke en lans igjennom. Flest poeng får rytteren om han treffer hullet i midten.

Fortellingen er et kjærlighetsdrama om en far, *hajduken*⁷³ Rašica, og en sønn, Salko, som elsker samme pike, Marta. Handlingen foregår i landsbyen Begluk og i byen Sinj. Det blir fortalt at tyrkerne ble drevet vekk for 160 år siden (1715), altså finner handlingen sted i 1875. I Sinj feirer man hvert år 15. august *Marimesse førre* med pomp og prakt.⁷⁴ Tre dager senere, 18. august, holdes ridderturneringen.

I ”Alkar” kommer det klart og tydelig frem hvorledes ungkarer og gifteferdige piker lærte hverandre å kjenne. Guttene, her representert av Salko og kameratene Juriša og Gare, ligger avslappet på engen og prater. De venter på at det skal skumre. Da er pikene ferdig med dagens arbeid, å passe på dyrene og vaske, og tar seg et bad i elven. Så kommer de sammen med guttene på hjemveien, flørter og blir glade i hverandre.

⁷³ En *hajduk* defineres gjerne som noe midt mellom en frihetskjemper og en landeveisrøver. I dette tilfellet passer nok sistnevnte karakteristikk best.

⁷⁴ På grunn av maleriet *Gospa Sinjska*, hvis ”mirakuløse” kraft i 1715 skal ha hjulpet kroatene til seier over osmanene, er Sinj et betydelig valfartssted for katolikker fra fjern og nær. *Marimesse førre* feires alltid med stor respekt og hengivenhet.

Salko er forelsket i Marta og kjærligheten er gjensidig. Problemet er at han er 18 år og hun 20 år gammel.⁷⁵ I Dalmatinska Zagora skulle aldri bruden være eldre enn brudgommen. Dessuten var i de traktene en tyveårig pike å regne som gammel. Og ikke nok med det. Mens faren til Salko er *hajduk*, er moren til Marta ”heks”.⁷⁶ Det største problemet oppstår imidlertid når også Rašica, far til Salko, forelsker seg i Marta.

Den gang Rašica var ung, ville han gifte seg med Stana, Martas mor. Men da Stana fikk ansiktet skamfært etter å ha hatt meslinger, ville hun ikke ha Rašica. Mens Rašica da giftet seg med Luca ”doterica” (”piken med medgiften”) og fikk sønnen Salko, giftet Stana seg med fattigkaren Ilija og fikk datteren Marta. Ingen av dem var fylt 20 år før de var gift. Rašica forlot familien sin og ble *hajduk*. Salko kjenner ikke til historien om faren og Stana.

Luca hadde det som Todora og Sofka i Stanković’ *Nečista krv*. Hun mottok ektemannen, når han en sjelden gang kom hjem, med fryktblandet glede. Men han var bare tverr og pratet ikke med henne.⁷⁷ Luca døde ung.

Marta er prikk lik moren, så det er ikke til å unngå at Rašica forelsker seg i henne første gang han får øye på henne, fire år før fortellingens nåtidsplan. Han var da 46 år og hun 16 år gammel. Da Salko forteller faren at han akter å gifte seg med Marta, reagerer Rašica med å piske sønnen og jage ham bort.

Marta elsker dem begge, hver på sitt vis. Det synes som sjel og kjærlighet retter seg mot Salko, mens legeme og begjær higer etter Rašica.⁷⁸ Hun har det vondt, da hun er klar over

⁷⁵ ”Men de visste at han bare var atten år gammel, og hun to år eldre, og *det var ikke mulig* at hun kunne bli hans hustru.” (min kursivering) Šimunović, *Izabrana dela*, 109.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ ”[Han mintes] de nettene han vendte tilbake til huset, i hvilke han ikke engang ville prate med konen, men bare dempet berettet om tilgrafsingen av en skatt som han hadde satt fra seg i en hule... hvorledes Salko hadde skjelvev av frykt og kikket skremt på ham, og hvorledes han hadde ført ham foran seg, men han hadde ikke villet kysse ham, bare fordi det da ville gledet Luca ”doterica”. Og han mintes det vennlige, milde blikket hennes som han også uvilkårlig møtte – og hvorledes hun, av frykt, fort slo sine store men blå, vannaktige øyne ned.” Ibid., 118/119.

⁷⁸ ”Salko elsket hun som en pen gutt og kamerat fra barndommen, og også fordi hun visste hvor høyt han elsket henne. Men hun kunne overhodet ikke forestille seg ham som sin ektemann. Hun ønsket å respektere ektemannen og frykte ham, men det var Salko som fryktet henne og han torde aldri å ta initiativet når de ville omfavne hverandre. Når hun tittet på ham slik, uten bart og skjegg, med barneansikt og milde øyne, fikk hun lyst til å drive spill med ham og kysse ham masse. Men hun mente at en riktig ektemann skulle drive spill med hustruen og ikke omvendt. Så når hun av den grunn fikk øye på Rašicas helteskikkelse, hans alvorlige ansikt med den pene, mørke barten, de store øyenbrynene og det skarpe blikket, oppstod det en lyst i henne til å hengi seg til ham med sjel og kropp, uten vilje og uten tanker. Hun følte hvorledes hjertet døde hen og mørke skjermet

at det er hun som er årsak til deres ulykke. Rašica går med på å la sønnen ta Marta til ekte. Marta som ser hvor lykkelig Salko nå er, våger ikke å fortelle ham at hun ikke vil ha ham til ektemann, og tier.

Så er tiden kommet for *alka*-turneringen, og det er stor folkefest i Sinj. Rašica vinner konkurransen. Mens Marta betrakter ham, utstråler ansiktet hennes lykke og fryd. Ved nattestid møtes tilfeldig Rašica og Marta, og Marta gjør det klart for ham at det ikke er Salko hun vil ha.

Salko ber fortvilet faren om å gå til Marta og fri til henne for ham. Det vanlige var at guttens mor ordnet med frieriet,⁷⁹ men siden moren til Salko er død, er det faren som har ansvaret for det. Rašica går med på det, hvis Salko bare én gang til prater med Marta.

Marta har nettopp gråtende fortalt moren Stana og sin sengeliggende far om den vanskelige situasjonen hun befinner seg i, da Salko kommer inn i hjemmet deres. Marta gjør det klart for ham at hun slett ikke vil ha ham og ber ham gå sin vei. Stana forklarer ham at det er Rašica datteren vil ha. Salko får et raserianfall før han forsvinner.

Ingen vet hvor det er blitt av Salko. Det går rykter om at han er blitt gal. I mellomtiden gifter Rašica og Marta seg.

Folk legger skylden for Salkos forsvinning på "heksen" Stana, for det var i hennes hus man sist så ham. Hun forteller at hun ikke vet hvor Salko er. Folket bestemmer seg for å ta saken i egne hender, å stille henne til doms etter en gammel skikk, som går ut på at den anklagede plukker opp et glohett jernstykke (*mazija*) fra kokende vann. Hvis den anklagede ikke skriker, har han eller hun rett. Før man tar i bruk den gamle skikken, klarer imidlertid Stana å overbevise folket om sin uskyld.

Så dukker Marta opp. Nå legger de skylden på henne. Forsvarstalen hennes er i vår studie det mest interessante å merke seg i "Alkar". Tilhørerne blir nemlig slått av forundring når Marta gir seg til å tale om kjærlighet: "Alle undret seg over det Marta talte, for slike ord hadde de aldri hørt før."⁸⁰ En av de uskrevne regler i Dalmatinska Zagora var at en jente aldri skulle tale om kjærlighet: "De visste at i Cetina hadde pikene i manns minne giftet seg kun

for øynene hennes, men likevel forekom det henne behagelig, som om hun falt i søt søvn. Og slik følte hun det bestandig når hun forestilte seg ham omfavne henne fast." Ibid., 128.

⁷⁹ Note i Šimunović, Dinko, *Alkar* (Zora: Zagreb, 1963), 174.

⁸⁰ Šimunović, *Izabrana djela*, 157.

etter befaling fra foreldrene, og at mange kvinner ikke elsket sin mann. Og de visste også at disse pikene ikke satte seg til motverge mot å gifte seg med en de ikke elsket – både fordi det ikke var skikk at en pike talte om kjærlighet og fordi hun ikke fikk vise at hun hadde en kar kjær.”⁸¹ Hvem er det vel som selv bestemmer hvem en elsker, spør Marta. Hun er lei seg for at Salko er blitt gal. Hadde hun visst hva som ville skje, ville hun aldri giftet seg med noen av dem. Også Marta overbeviser folket om sin uskyld.

På neste *alka*, dukker det opp en merkelig skikkelse, i utslitte klær, og i hånden har han istedenfor lanse, en pinne som gjetere bruker til å jage på oksene. Det er Salko. Han vinner ikke konkurransen, men som fortellingens siste setning slår fast: ”De kalte ham ikke lenger for ”gale Salko”, men for ”Salko *alkar*”.”⁸² Salko forsvinner fra Begluk igjen, men han er lykkelig, for når faren dør, sier han, skal han gifte seg med stemoren.

At en pike ikke fikk velge ektefelle selv, er som kjent ikke noe særegent Balkan-fenomen. I tidligere tider var det over store deler av verden vanlig at barnas foreldre arrangerte ekteskapet. Marta er forut for sin tid, men hennes friske og moderne røst vekker nye tanker i det patriarkalske samfunnets tradisjonsbundede tenkning.

”DUGA”: EN KVINNE ER DØMT TIL ULYKKE

”Se på den vakre regnbuen!... Hos oss sier alle at en pike som løper under regnbuen forvandler seg til en gutt”,⁸³ forteller Sava, en fattig brodererske i Marčinkova Glavica, en landsby som 10 år gamle Srna sammen med foreldrene besøker, for å kjøpe vindruer under vinhøstingen. ”Hun [Srna] forestilte seg selv allerede som en kjekk og sterk gutt som under regnbuen kom tilbake til foreldrene... og de omfavnet henne og gråt av glede”.⁸⁴

Fortellingen ”Duga” (”Regnbuen”) forteller leseren meget om det synet man i Dalmatinska Zagora hadde på kvinnen. Kvinnens harde skjebne blir av kvinnene selv betraktet som en Herrens straffedom: ”Således har Gud dømt oss kvinner”,⁸⁵ sier enken Klara, eier av vinrankene i Marčinkova Glavica, i en samtale om kvinnens vanskelige liv. Sava

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid., 162.

⁸³ Ibid., 85.

⁸⁴ Ibid., 86.

⁸⁵ Ibid., 85.

forteller at hennes lykke tok slutt for lenge siden. Svaret til Klara er i vårt henseende det mest interessante i ”Duga”: ”Du har ikke engang noensinne *hatt* den [lykken], jenta mi, fordi du ble født som kvinne.⁸⁶ En kvinne er ikke i stand til å bli lykkelig. Det svake kjønn er med andre ord dømt til ulykke allerede ved fødselen.

Hovedperson i ”Duga” er nevnte Srna. Hennes egentlige navn er Brunhilda, men hun blir kalt Srna (”Rådyret”) fordi hun hopper så kvikt og er så slank. Handlingen foregår i den lille byen Čardake ved elven Glibuša, og i nevnte Marčinkova Glavica.

Fortellingen tydeliggjør hvor forskjellig oppdragelsen av gutter og oppdragelsen av jenter var. Mens guttene får lov til å leke ut og bade i elven, må jentene sitte rolig hjemme: ”Det var bare guttene deres, de unge *čardačani*, som fikk lov til å sole seg og kjøle seg ned i den lunkne elven, uten å måtte vente til aftenen slik som søstrene deres. *De* [søstrene] måtte vente til den ubarmhjertige solen gikk ned, slik at de kunne ta seg en spasertur langs den eneste gaten i Čardake og slik vise frem de nye og lyse små kjolene sine. Men inntil da måtte de ligge ned, slik at de små fjesene deres skulle holde seg sarte og hvite slik som de må være det hos godtfolks småpiker.”⁸⁷

Dagen lang står Srna hjemme ved vinduet og betrakter lengselsfullt guttene som leker ute. Foreldrene, Serdar⁸⁸ Janko og Emilija, irettesetter henne hver gang hun gjør noe som kun er tillatt for gutter, slik som å synge. Srna får aldri lov til å spise seg mett, for bare ”Gutter kan spise så mye de vil. De skal bli store og sterke, men du må være tynn og slank.” Videre gjør de det klart for henne at ”du får ikke lov til å løpe, for det sømmer seg ikke en pike.”⁸⁹ Men like fullt drømmer Srna om å få lov til å gjøre alt det som guttene får gjøre.

På vei til Marčinkova Glavica for å kjøpe vindruer, overtaler Klara foreldrene til Srna om å la datteren få løpe omkring som hun vil, bare på denne turen. På avstand hører hun etterpå Klara si til foreldrene: ”Det er synd det ikke er en sønn dere har!”⁹⁰ Å få en datter må altså i Dalmatinska Zagora ha vært en stor ulykke for mødre og fedre.⁹¹

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid., 71.

⁸⁸ Faren til Srna bærer den ærverdige tittelen ”Serdar”, ”kommandant”. Familien er den rikeste i hele Čardake.

⁸⁹ Šimunović, *Izabrana dela*, 73.

⁹⁰ Ibid., 79.

⁹¹ Her tenker befolkningen i det patriarkalske Dalmatinska Zagora likt som befolkningen i det patriarkalske montenegriske samfunnet, der man sørget stort over å bli mor og far til en datter.

Mens foreldrene til Srna er ute på vinrankene og skaffer seg vindruene de er på utkikk etter, samtaler Klara og Srna med Sava, den nevnte broderersken. Hun har ingen hender. Dem bet en gris av mens hun ennå lå i vuggen. Likevel har hun lært seg å brodere ved hjelp av tenner og lår, og er blitt den beste broderersken på stedet.⁹² Sava forteller sin triste livshistorie: Hun reiste til en by ved kysten, der folk betalte for å se henne brodere. Hun tjente masse penger. En viss Marko giftet seg med henne for pengenes skyld, og etter en stund forlot han henne. Da Marko hadde sett pikebarnet Sava fødte ham, hadde han sagt: ”Et pikebarn gleder selv ikke Gud seg over!”⁹³

Etter at Sava har fortalt hva som skjer når en pike løper under regnbuen, setter Srna på sprang i retning regnbuen. Men underveis løper hun over en myr som hun synker ned i og drukner i. I slutten av fortellingen flytter Serdar Janko og Emilija inn i festningen ovenfor byen, i et forsøk på å fortrenge minnene. De innser hvilken urett de har begått mot datteren ved å frata henne all barnlig livsglede. Fire uker etter Srnas død, begår foreldrene selvmord ved å hoppe fra festningsmuren ned i avgrunnen.

”Duga” er en fortelling om en pike som ønsker å bli til en gutt, slik at hun slipper å lide. Hos ”den mest kroatisk stamme i Kroatia” (”najhrvatsko hrvatsko pleme”),⁹⁴ som dikteren Antun Gustav Matoš kaller befolkningen i dette området, er kvinnens liv en eneste stor ulykke.

”RUDICA”: EKTESKAP ER LIK LIDELSE

”Ja, ja, slik ender de lengselsfulle blikkene under lange øyenvipper, og enda senere blir det bare verre... Slik vil det også ende med Rudica, men det er ikke hjelp å få: slik er det nødt til å være!”⁹⁵ Slike tanker gjør jeg-personen seg, en kar på om lag 30 år, i slutten av fortellingen ”Rudica”.

For omtrent 10 år siden pleide jeg-personen, dengang en gjetergutt, å dra til landsbyen Lipice på grunn av de vakre gjeterpikene der. Han ble kjent med den femtenårige Rudica

⁹² Sava er ingen oppdiktet person. Det finnes et fotografi av henne.

⁹³ Šimunović, *Izabrana djela*, 84.

⁹⁴ Kekez, Josip, Mamić, Mile og Pandžić, Vlado, *Hrvatski 3: hrvatski jezik, književnost i jezično izražavanje* (Profil: Zagreb, 2001), 210.

⁹⁵ Šimunović, *Izabrana djela*, 105.

(”Piken med krøllene”), som han i to år med jevne mellomrom samtalte med alene. Men en dag fikk gjetergutten høre at en viss Pričalo (”Fortelleren”), egentlig Sabljari, på vei fra en fest, i beruset tilstand, hadde voldtatt Rudica. De var nå gift.

Etter omlag 10 år vender jeg-personen tilbake, for å høre hvorledes det er gått med Rudica. På en kro i utkanten av landsbyen får han høre om Rudicas sørgelige skjebne. Ektemannen drikker og tvinger også kone og barn til å drikke. Rudica har født ni barn, hvorav det eldste, den eneste datteren, nylig døde fordi hun måtte gå barbert. Rudica er blitt mager og blek. Familien lever i fattigdom. Det var tydeligvis vanlig at en ektemann banket opp sin kone. Slik svarer man når jeg-personen spør om Rudica får bank: ”Nei, han banker henne ikke opp. Eller hva vet jeg. Enhver mann banker opp sin hustru.”⁹⁶

Pričalo selv dukker opp i restauranten. Han har nettopp kjøpt seg en hatt for de få pengene han hadde. På spørsmål om konen er et godt menneske, svarer Pričalo at det ikke finnes et bedre menneske i hele landsbyen. Hvorfor behandler han henne så dårlig da, er det uunngåelige spørsmål leseren stiller seg.

Jeg-personen forlater kroen, mens man holder på å drikke seg overordentlig beruset. I det han tar farvel med Lipice for siste gang, gjør han seg de negative tanker som er sitert ovenfor.

Det virker som om et kvinneliv alltid fulgte den samme ”oppskriften”. Først var hun gjeterpike og relativt fri. Hun kunne ha det moro med venninnene og flørte med guttene. Så ble hun en ektemanns kone, noe som ofte innebar å bli mishandlet og å leve i fattigdom. Hun måtte gjennom en lang rekke fødsler, som slet henne ut. Hver dag var en kamp for det daglige brød. Og kvinnen fikk det bare verre med årene. Men slik måtte det nå engang være, som hovedpersonen i ”Rudica” tenker. Det patriarkalske samfunnet var bundet av tradisjonell tenkning som det ikke var lett å forandre på.

”GJERDAN”: RØMME FRA FORLOVEDEN

Den sosio-økonomiske utvikling på landsbygden danner bakteppe for historien i ”Gjerdan”. I fortellingen støter to verdener sammen, den gamle patriarkalske og den nye. Av interesse for

⁹⁶ Ibid., 100.

oss er beskrivelsen av den 14 år gamle forlovede piken Petrica som rømmer sammen med sin attenårige barndomskamerat, gjetergutten Boško, da hun ikke vil gifte seg med rikmannen Jurica. Fortelleren gjør det klart at det ikke var noe uvanlig at en forlovet pike stakk avgårde fra sine forpliktelser, med den gutten hun hadde kjær: ”Og siden slike hendelser i den eggen ikke var sjeldne eller merkelige, endte dette bråket med noen skjellsord og trusler og endelig med vennskap mellom Petricas og Boškos familie.”⁹⁷

Petrica er datter av enken Marija og niese til den rike Tane. Fra tid til annen får hun av onkelen en gullmynt. Disse myntene sparer hun på slik at hun en dag kan få laget seg et halskjede. Det er ingen i hele eggen som har et halskjede bestående bare av gullmynter. Petricas store drøm er å se dette halskjedet ferdiglaget.

Onkelen finner en passende frier, Jurica Orlić, en oppkomling og representant for den nye tenkningen. Selv om Petrica er glad i kameraten Boško, stiller hun seg positiv til et giftermål med Jurica. Men etter at de er blitt forlovet, vil Jurica ha Petricas gamle gullmynter, som han trenger til en stor handel. Jurica har kun gode hensikter, tenker utelukkende på sin tilkommende kones vel, men forstår ikke at han ved å frata henne myntene knuser hennes store drøm.

Som allerede nevnt, rømmer de to unge. Boško har lovet å smi halskjedet hennes i en forlatt hytte inne i skogen. Når gullmynter først er smidd sammen på et halskjede, mister de sin pengeverdi. Som en følge herav vil ikke lenger Jurica ha bruk for dem, og Petrica vil være den lykkelige eier av et halskjede.

De unges samvær i hytten leder til samleie. En skulle kanskje tro at kjærlighetsscenen ledet til Petricas sosiale fall, slik følgen ofte er i skjønnlitteraturen etter utenomekteskapelig elskov. Men, som Tode Čolak⁹⁸ poengterer, leder scenen tvertimot til Petricas lykke, til eierskap av et halskjede og til giftermål med Boško. Dersom det stemmer at det var relativt vanlig for forlovede piker å rømme, så betyr det at de faktisk hadde en viss grad av valgfrihet.

Ellers i fortellingen merker vi oss en uttalelse av Jurica, under hans første besøk hos Petricas familie. Det er tale om ungarer som vil gifte seg: ”Alt det er vel og bra, bare disse ungarerne kunne tenke seg litt bedre om før de giftet seg. De vil hverken arbeide eller spare,

⁹⁷ Ibid., 227.

⁹⁸ Čolak, Tode, *Čovjek i umjetnik Dinko Šimunović* (Matica hrvatska: Rijeka, 1966), 165.

men kone og barn, det vil de ha, og da står fattigdommen parat.”⁹⁹ Fattigdom var et stort problem i Dalmatinska Zagora, under den led mang en kvinne, men likevel fantes det en masse ungarer som giftet seg selv om de i grunnen ikke var i stand til å forsørge en kone og barn. Dette var et sørgelig faktum som førte til mye elendighet.

PORODICA VINČIĆ

Romanen *Porodica Vinčić* forteller om en adelsfamilies undergang. Første del av romanen er sentrert om den historiske politiske kampen i valgåret 1870, mellom ”narodnjaci” (”nasjonalistene”), som ønsker forening av det italienskstyrte Dalmatia og det ungarskstyrte Kroatia, og ”autonomaši” (”de autonome”), som *ikke* ønsker forening. Patriarken i familien Vinčić, Oktavijan, engasjerer seg i den ”autonome” leiren. Hans bestefar, Jakov, hadde utmerket seg i venetiansk tjeneste, blandt annet under sammenstøt med osmanene, og fått eiendommen Begluk og tittelen *conte*, i belønning. Hans far Bruno hadde studert i Italia og blitt helt ”italienisert” (”potalijančio”).¹⁰⁰ Oktavijan er følgelig svært italienskvennlig. Han vil redde Begluk fra plyndring, katolisismen fra ortodoksien, Dalmatia fra ungarerne, det østerriksk-ungarske keiserdømmet fra revolusjon, og vil dessuten redde kulturen, som han mener ikke kan eksistere uten det italienske sprog.¹⁰¹ Til patriarkens fortvilelse, vinner ”narodnjaci” valget.

Familien Vinčić bor det ene halvåret i Begluk og det andre på sommereiendommen i Bistrik. Oktavijan er gift med bondedatteren Iva, og sammen har de fem barn: *conte* Emanuel, *conte* Vicenco, *contessa* Eleonora, *contessa* Marija og *conte* Joso. Eldstedatteren er gift med en mann i kystbyen Zadar, mens yngstedatteren er gift med en mann i kystbyen Šibenik. Sønnene er, til sin fars sorg, ikke interessert i skolegang og i å te seg adelig. De to eldste sønnene forlater det dalmatiske innlandet for godt. De gjør karrière i militæret og tar seg begge en hustru i kystbyen Dubrovnik. Yngstesønnen tar til ekte en gjeterpike. Oktavijan og Iva dør ulykkelige. I romanens siste kapittel har også Joso forlatt hjemegnen, til fordel for handelsvirksomhet rundt omkring i keiserdømmet. Alene tilbake på eiendommen i Begluk, sitter Josos kone, Anica, ensom og ulykkelig, med deres to små barn. Familien Vinčić har forfalt og tilhører ikke lenger noen adel.

⁹⁹ Šimunović, *Izabrana djela*, 213.

¹⁰⁰ Šimunović, Dinko, *Pet stoljeća hrvatske književnosti 70* (Matica hrvatska: Zagreb, 1965), 346.

¹⁰¹ *Ibid.*, 413.

Porodica Vinčić er en sosial roman om en periode da gammel tid kolliderer med ny tid, da det patriarkalske samfunnets rammer er i ferd med å ødelegges, altså en bok med samme tematikk som vi finner i forfatterskapet til Stanković. I likhet med forfatteren fra Vranje, synes også Šimunović å foretrekke de gamle patriarkalske samfunnsforholdene. Som hos Stanković og i det øvrige forfatterskap til Šimunović, er det i romanen fokus på kvinneskjebner: ”Hans kvinnepersoner er i *Porodica Vinčić*, likesom i en rekke av fortellingene, ofre for mannlig ustyrlighet og lidenskap”.¹⁰²

Den mest interessante kvinnen, sett fra vårt ståsted, er Marija. Allerede i første kapittel får vi vite at 16-åringen for ett år siden rømte fra ektemannen. Siden den gang har hun bodd hjemme hos foreldrene. Her er det tre omstendigheter som vekker forundring: (1) hun var bare *15 år gammel* da hun giftet seg; (2) hun har *rømt* fra ektemannen; (3) foreldrene hennes *tillater* sin gifte datter å bli boende hos dem. De krever alle tre sin forklaring. For det første var det helt vanlig at pikene i Dalmatinska Zagora giftet seg i begynnelsen av tenårene. For det andre har hun rømt fra ektemannen, fordi hun, som det uvitende barnet hun er, er forskrekket over det seksuelle samliv som ekteskapet forplikter henne til. For det tredje er det etter hvert kommet Marijas far for øre, hvilken vellysting svigersønnen er, hvilket lastefullt liv han fører i hustruens fravær, og da mener han det er best å beholde datteren hjemme.

Marija opplever det kjønnslige samliv i ekteskapet som grusomt. Ekteskapet er overhodet ikke slik som hun på forhånd hadde forestilt seg: ”Marija gledet seg over å skulle bli frue og å bo i byen, men like etter bryllupsnatten, *overmannet og forbitret*, så hun seg *forskremt* omkring som om hun spurte: – Kaller man virkelig en slik *tortur* for ekteskap?... Dagen etter... da hun etter middagsmaten fikk lyst til å gå seg en tur, nektet hennes mann henne det: med makt trakk han henne med seg inn på soveværelset, og da hun ikke hadde lyst til å kle av seg så mye som Gino [ektemannen] ville at hun skulle gjøre, rev han opp kjolen hennes, mens hun med *gru* la merke til det avsindige blikket hans som hun også hadde sett forrige natt... Han knelte ned foran henne, gav seg med villskap til å kysse henne oppover fra de nakne knærne... skjegget hans kilte henne og han utstøtte fra halsen noe som lignet dyrelyder. Marija var *forskrekket*, gav seg til å rope ut, forsøkte å fri seg fra ham og gav ham et spark i øyet. Da ble hun grepet av *skrekk*, for på hans bleke og av smerte forvrenge ansikt, fikk hun øye på forundring og frykt.” (min kursivering)¹⁰³

¹⁰² Čolak, *Čovjek i umjetnik Dinko Šimunović*, 244.

¹⁰³ Šimunović, *Pet stoljeća hrvatske književnosti* 70, 387/388.

For kvinnen i det patriarkalske samfunnet var opplevelsene på bryllupsnatten slett ingen ubetydelige småting. Mange kvinner var uvitende om hva som ventet dem i ektesengen. Som en følge av dette, ble mang en ung hustru traumatisert.¹⁰⁴ I et av de eksemplene Beauvoir gir, reagerer hustruen så å si identisk med Marija, det vil si at hun med gru ikke kan kjenne sin mann igjen og tar ham for å være gal: ”Da ektemannen deflorete henne på bryllupsreisen, trodde hun at han var *gal*, og våget ikke å si et ord av frykt for å ha med *en sinnssyk* å gjøre.” (min kursivering)¹⁰⁵ Patriarkatets kvinner følte at de på bryllupsnatten ble utsatt for vold: ”Det var gjennom et virkelig eller simulert kvinnerov at kvinnen tidligere ble rykket ut av sitt barnlige univers og kastet inn i sitt liv som hustru; det er *vold* som forandrer henne fra pike til kvinne” (min kursivering).¹⁰⁶ Traumene som oppstod i kvinnesinnet må ha vært desto større i Dalmatinska Zagora, da pikene der giftet seg mens de ennå var barn, mens de ennå ikke var ferdig utviklet, psykisk såvel som fysisk.

Marija vender tilbake til sin ektemann og får barn med ham, men da han på slutten av romanens handling gir seg i lag med Joso og drar på handelsreiser, og lar kone og barn være alene igjen, hevner hun seg bittert på ham ved å ha en elsker.

¹⁰⁴ Beauvoir, Simone de, *Det annet kjønn*, overs. av Bente Christensen (Pax: Oslo, 2000 [1949]), 514.

¹⁰⁵ Stekel sitert i Beauvoir, *Det annet kjønn*, 514. For flere eksempler, se s. 445/446.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 435.

Simo Matavuljs beskrivelse av kvinnens stilling i det gamle patriarkalske Montenegro

”Han spurte seg selv hvorav kom, ved siden av de patriarkalske skikkene og den arvede tapperheten, denne dannede oppførsel hos de enkle fjellboerne, denne fødte høflighet, og denne følelse av egen verdighet, denne vittige åndsnærværelse, denne harmoniske holdning i hver bevegelse, som en vanligvis ikke finner det spor av hos andre europeiske bondefolk, og alle han hadde sett den natten forekom ham derfor som spanske adelsmenn.” (*Uskok*)¹⁰⁷

Simo Matavulj ble født den 14. september 1852 i Šibenik i Dalmatia. Den serbiske slekten Matavulj hadde slått seg ned der på 1600-tallet, etter å ha emigrert fra Bosnia. Simo var sønn av kjøbmannen Stevan og hadde fire søsken. Faren døde mens Simo var liten. For å kunne forsørge barna, åpnet moren en forretning som solgte nasjonaldrakter. Simo gikk samtidig på to grunnskoler, én italiensk, den offisielle skolen i Dalmatia, og én serbisk. Da gutten ikke gjorde det noe spesielt godt på gymnaset, foreslo moren at han skulle gå samme vei som faren. Anlegg til kjøbmannsvirksomhet hadde imidlertid Simo ikke, så moren sendte ham til onkelen hans, Serafim, som var abbed i Krupa-klosteret ved foten av Velebit, den største fjellkjeden i dagens Kroatia. Onkelen innså etter fire år at Simo ikke var egnet til å bli munk, og sendte ham tilbake til moren, som skrev ham inn på lærerskolen i Zadar. Lærerstudiene fullførte han i 1871. Matavulj var sprogmechtig: i tillegg til italiensk, lærte han seg etter hvert fransk og russisk, og kunne også litt tysk. Han jobbet som lærer først i serbiske landsbyer i Dalmatia, så, i årene 1874-81, på Sjømannsskolen i Herceg Novi på den østerrikskstyrte

¹⁰⁷ Matavulj, Simo, *Sabrana dela I* (Prosveta: Beograd, 1953), 39

montenegrinske kysten. I årene 1881-89, med unntak av et kort tomåneders arbeidsopphold i 1887 på gymnaset i Zaječar i Øst-Serbia, jobbet Matavulj på den i 1834 opprettede grunnskole i Cetinje i det frie Montenegro. Han var også privatlærer for den montenegrinske tronarving Danilo (1871-1939). Fra september 1889 og helt til sin død, bodde forfatteren i Beograd. Der jobbet han først som lærer på et gymnas og så som statsansatt i et pressebyrå. Matavulj var gift to ganger. Første gang, i 1892, giftet han seg med lærerinnen Milica Nikolajević Stepanović, men han ble enkemann alt året etter. Andre gang, i 1900, giftet forfatteren seg med den rike enken Ljubica Dimović. Takket være det siste giftermålet slapp Matavulj å leve mer i armod. Han kunne nå utelukkende konsentrere seg om litteraturen. Matavulj fikk ingen etterkommere. Forfatteren døde brått av slag den 20. februar 1908. Akkurat som Stanković, ligger Matavulj begravet på gravlunden Novo Groblje i Beograd.

Forfatterskapet til Matavulj kan deles i tre: en tredjedel skildrer livet i Montenegro, en annen del beskriver livet i Dalmatia og en tredje del skildrer livet i Beograd. Matavulj skrev to romaner, *Bakonja fra Brne* (1892, *Frater Bakonja Brne*) og *Uskok (Flyktingen)*, 1892), hvorav førstnevnte er hovedverket hans. Fortellinger utgjør størstedelen av forfatterskapet. Han utgav hele elleve novellesamlinger: *Iz Crne Gore i Primorja (Fra Montenegro og Kystlandet)*, 1888-89); *Iz primorskog života (Fra livet ved kysten)*, 1890); *Sa Jadrana (Fra Adriaterhavskysten)*, 1891); *Iz beogradskog života (Fra livet i Beograd)*, 1891); *Iz raznih krajeva (Fra forskjellige egner)*, 1893); *Primorska obličja (Skikkelser fra kysten)*, 1898); *Tri pripovetke (Tre fortellinger)*, 1899); *S mora i s planine (Fra sjøen og fra fjellene)*, 1901); *Beogradske priče (Fortellinger fra Beograd)*, 1902); *Život (Livet)*, 1904); *Nemirne duše (Urolige sjeler)*, 1908).

USKOK

Handlingen i romanen *Uskok* foregår i Kotor, Njeguši og Cetinje, i 1815-16. Mens Kotor og Kystlandet (Primorje) på denne tiden er underlagt Østerrike, så er de montenegrinske fjellene frie og uavhengige. I fjellene er det *vladika*¹⁰⁸ Petar I (1747-1830) som regjerer. Flyktingen som romanen beretter om er tsjekkeren Jan. Inspirert av franske idéer har han under Napoleonskrigene kjempet på franskmennenes side, men er havnet i østerriksk fangenskap. Dommen Jan har fått er tolv års straffearbeid, hvorav fem år allerede er sonet, det siste i

¹⁰⁸ Tittelen på montenegrinernes leder, som både er fyrste og biskop.

Kotor. Tsjekkeren lykkes i å flykte opp i fjellene, der han tas godt imot av montenegrinene. Gjensidig beundring fører til at Jan blir medlem av et *brorskap* i Njeguši-klanen,¹⁰⁹ kler seg i montenegrinsk nasjonaldrakt og får navnet Janko Uskok. Han vil slå seg ned i Montenegro for godt. Hos vladika Petar I får han jobb som skriver. Jan forelsker seg i Milica, som er datter av Drago, Njeguši-stammens *knez*.¹¹⁰ Knez Drago har mistet begge sønnene sine, den ene døde under Napoleonskrigene, den andre ble drept av muhammedaneren *Islam-beg*¹¹¹ Mušović. Sammen med syv andre medlemmer av brorskapet, deltar Jan i *blodhevn*. Han hugger selv hodet av begen. Slik håper Jan å vinne Milicas gunst, noe han også gjør. En duell med dødelig utfall forhindrer dog en lykkelig slutt på historien. Årsaken til duellen forklarer vi under.

Uskok gir et typisk romantisk bilde av Montenegro. Romanen er blitt kritisert for å være mer en monografi enn en roman.¹¹² De folkloristiske, etnografiske og historiske fremstillingene overskygger selve plotet, *kjærlighetsplotet*, som naturligvis er det som driver handlingen fremover. Vi finner i romanen en god beskrivelse av samfunnsforholdene, og særlig kvinnens stilling, i det gamle patriarkalske klansamfunnet i Montenegro.

Kvinnen i Montenegro levde i en slavetilværelse. Intet annet sted på Balkan var kvinnens liv hardere enn oppe i de montenegrinske fjellene. Når montenegrinene drog ned til kysten for å drive handel og på reisen tilbake igjen, var det kvinnene og muleslene (kvinnen har her samme verdi som et mulese!) som fikk jobben med å bære det tyngste. Mennene bærer det som er lett, knezen sitter på en hest og røker og kvinnene (og eventuelt disse muleslene) bærer det som er tungt: ”Deres hustruer, søstre og døtre, som under lasten underdanig gikk bak dem, la for dage et livsens slit hvis like vanskelig kan finnes i verden!”¹¹³ Mennene tenker på å selge gamle våpen de har liggende: ”Da skal vi samle sammen en skare kvinnfolk og lesse på dem slike lanser og sverd, og så la dem bære dem til fergestedet.”¹¹⁴ Denne forestillingen synes de er overordentlig morsom: ”Alle lo av tanken på kvinnfolkskarene belesset med gammeldagse våpen.”¹¹⁵

¹⁰⁹ Den montenegrinske nasjon bestod av ulike *klaner* som var delt inn i *brorskap*.

¹¹⁰ En *knez* var den enkelte *klans* leder.

¹¹¹ *Beg* er en tyrkisk adelstittel.

¹¹² Deretić, Jovan, *Istorija srpske književnosti* (Prosveta: Beograd, 2002), 867.

¹¹³ Matavulj, *Sabrana dela I* (Prosveta: Beograd, 1953), 22

¹¹⁴ *Ibid.*, 139.

¹¹⁵ *Ibid.*

”Montenegrinene gifter seg når de er femten-seksten år gamle.”¹¹⁶ Pero Purov, i Njeguši-klanen, er for eksempel gift med 16 år gamle Kiće. Milica, knez Dragos datter, er 17-18 år gammel og altså forlenget gifteklar. Det var ikke uvanlig at montenegrinere ble forlovet bort alt mens de lå i vuggen: ”Rako hadde en hustru, to små sønner og datteren Anđa, som, slik vi har sett, allerede var forlovet. I huset var også enken Mare, Rakos svigerdatter, med én datter, eldre enn Anđa. Den piken var alt i vuggen blitt forlovet med en viss Zalažanin, som ble drept i nærheten av Herceg Novi i kamp mot franskmennene, så det var vanskelig nå å finne en som ville ta henne til ekte. Samtalen ble ledet inn på denne montenegrinske skikken – *barneforlovelser*. Rako fortalte Janko at vladikaen var imot det, at han prøvde å utrydde det, men at han ingen sjanse hadde til å lykkes. Til sin store forundring fikk Janko her rede på at også knezens Milica var blitt forlovet slik med en viss Cuca, men at de jobbet aktivt med å få brutt forlovelsen, fordi Cuca var så godt som en krøpling og idiot. Alle brorskapsmedlemmene var derfor *for* at forlovelsen ble brutt, det var bare Krstinja [knezens hustru, Milicas mor] som sviktet, og knezen rettet seg etter henne” (min kursivering).¹¹⁷

Dersom man ikke er blitt forlovet i vuggen eller som lite barn, finner guttens foreldre en passende brud til sønnen når han nærmer seg gifteferdig alder: ”Det finnes ganske mange gutter og piker som *ikke* er blitt forlovet bort slik, men selv ikke da blir de spurt, foreldrene bare gifter dem bort. Faren velger en pike til sønnen, og sender så avgårde to av sine for å få et samtykke”.¹¹⁸

Var en montenegrinsk mann gift med en ufruktbar kvinne, så kastet han henne som regel på dør. Den første hustruen til Rakos far, Stari Mrgud, kunne ikke føde barn: ”Den første hustruen sendte han bort, fordi hun var ufruktbar”.¹¹⁹ Popen Marko derimot har valgt å beholde hustruen selv om hun ikke har kunnet føde barn: ”Popen fortalte ham om hvorledes man i klanen ofte oppfordret ham til å kaste Gojača på dør, fordi hun var ufruktbar, men i brorskapet var det ingen som rådet ham til det, fordi alle holdt av henne, da hun var en god og klok kvinne.”¹²⁰

Det er ikke bare de *ufruktbare* hustruene som blir kastet på dør, for samme skjebne lider de *fruktbare* hustruene – dersom de *bare føder pikebarn*: ”Markiša giftet seg ung, men

¹¹⁶ Ibid., 19.

¹¹⁷ Ibid., 80.

¹¹⁸ Ibid., 146-47.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid.

da hustruen hans i løpet av fem år bare fødte døtre, tre stykker, kastet han henne på dør. Hans andre hustru fødte ham også bare døtre, to stykker, så han jaget også henne vekk. Til slutt fødte også hans tredje hustru bare døtre, to stykker! Da forstod han at det måtte være skjebnen og at det ikke nyttet å sette seg opp mot den!”¹²¹

Janko Uskok bryter all skikk da han på en bryllupsfest *selv* frir til Milica: ”Milica, min elskede! Milica, min lykke!... Ønsker du at også *vår* fest blir slik, om ikke så altfor lenge, hvis Gud vil?”¹²² Han innser dog fort hvilket brudd han har begått: ”Janko var plaget av dårlig samvittighet, ettersom han hadde brutt den montenegrinske skikken, da han hadde krenket gjestfriheten”.¹²³

I *Uskok* skjer det noe aldeles usedvanlig: en far taler med datteren sin om hennes giftermål. Knez Drago har fått rede på at Milica og Janko har et godt øye til hverandre, og vet at de begge to er ulykkelige over å være adskilt. Situasjonen er vanskelig og uvant for både far og datter: ”Han tenkte etter hvordan han skulle begynne, for i Montenegro var det på den tiden meget uvanlig, nesten uhørt, at en far talte med datteren sin om hennes giftermål!”¹²⁴ ”Pappa, taler du virkelig slik til meg?! Du til meg!... Du til meg!... Du til meg!...”¹²⁵ Til slutt spør faren henne rett ut om hun vil gifte seg med Janko – hun trenger bare si ”ja” (”bih”), så kan hun løpe sin vei, sier han. Milica sier ”ja” og løper. ”Er det vel noen gang i Montenegro hendt at en far *spør* datteren sin om hvem hun vil gifte seg med?!”,¹²⁶ utbryter Krstinja etterpå.

Miraš Cuca, broren til ”krøplingen og idioten” som Milica er forlovet bort til, mener at hans familie fremdeles har krav på å få Milica, og han vil selv ha henne til hustru. Vladikaen gjør det imidlertid klart at knez Drago er fri til å gifte bort datteren til hvem han vil. Cuca-familien føler seg krenket, og det er fare for at det vil flyte blod. Janko er uvitende om samtalen mellom knezen og Milica, da han utfordrer Miraš Cuca til en duell som den utfordrede duellant vinner.

I det gamle montenegrinske samfunnet satt menn og kvinner adskilt, slik de gjør det i muslimske samfunn. Mannen gir ordre. Kvinnen mottar dem og lyr. Hun er mannens

¹²¹ Ibid., 88.

¹²² Ibid., 158.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid., 188.

¹²⁵ Ibid., 189.

¹²⁶ Ibid., 190.

tjenerinne. Som tegn på underdanighet og ærbødighet kysser kvinnene hånden til mannlige gjester. Kvinnen er mannens eiendom.

”KAKO SE LATINČE OŽENILO”

I fortellingen ”Kako se Latinče oženilo” (”Hvorledes Latineren ble gift”, 1888)¹²⁷ skjer det noe i montenegrinsk sammenheng ganske så usedvanlig. Handlingen er langt til Petrov-dan (Petersdag).¹²⁸ Vi lærer Građani-klanen å kjenne. Den er spredd utover et av de mange montenegrinske fjell. Hvert brorskap har sin egen landsby. Handlingen foregår hos serdar Ivan Knežević, der medlemmer av klanen er samlet. Ivan har en hustru, Dobrica, en ung ugift datter, Dunja, og en fem år gammel sønnesønn, som er oppkalt etter ham. Ivans sønn døde i kamp mot osmanene to måneder før fortellingens nåtidsplan. Ivans svigerdatter døde like etterpå. En av gjestene er unγκkaren Leka Lipovac, med kallenavnet Latineren, et navn han har fått ”fordi ansiktet var blekt, han var tynn og tander – riktig som en latiner”.¹²⁹ Latineren er sønn av den avdøde helten Rako Lipovac.

Dunja serverer drikke til gjestene, én for én. Da turen er kommet til Latineren, så sier han til henne: ”Om jeg så ville forgifte meg, ville jeg like fullt drikke fra dine hender!”¹³⁰ De uskrevne normer i det montenegrinske samfunnet tillot ikke at en unγκkar talte slik til en ung pike. Alle er følgelig forskrekket: ”Alle ble som forstenet av forundring. Hvordan kunne han finne på å si det foran faren... piken løp sin vei.”¹³¹ En skulle kanskje tro at Ivan ble fornærmet over oppførselen, men ettersom Latinerens far hadde vært en god venn av ham, vil han gjerne ha Latineren til svigersønn. Ivan gjør det klart at spørsmålet han nå vil stille Latineren, egentlig er i strid med montenegrinsk skikk (”mimo crnogorski običaj”).¹³² Han spør om Latineren vil gifte seg med Dunja. En betingelse er at Latineren ikke vil komme til ham siden, og si han har påtvunget ham henne. Latineren sier ”ja” (”bih”). Til slutt i fortellingen opplyses det om at Leka og Dunja giftet seg på Gospođin-dan.

¹²⁷ Fortellingen finnes i svensk sprogdrakt under tittelen ”Hur latinsche gifte sig”, oversatt av den store svenske slavisten Alfred Jensen (1859-1921). Se *Från Serbien och Montenegro*, overs. av Alfred Jensen (Ad. Johnson: Stockholm, 1891).

¹²⁸ Petersdag feires 12. juli (29. juni etter den ortodokse kirkes julianske kalender).

¹²⁹ Matavulj, Simo, *Sabrana dela III* (Prosveta: Beograd, 1953), 218.

¹³⁰ Ibid., 220.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid., 223.

”Kako se Latinče oženilo” gir en idyllisk fremstilling av det patriarkalske samfunnet i Montenegro. I virkeligheten vet vi at hverken gutt eller pike hadde frihet til selv å velge ektefelle.

”NA BADNJI-DAN”

Fortellingen Na Badnji-dan” (”På julaften”, 1888) skildrer en gammel sydslavisk juletradisjon ved navn *badnjak*, som går ut på at man feller ekeetrær, som en brenner på bål. Tradisjonen skal symbolisere den veden som hyrdene bragte med til stallen, der Jesusbarnet var født.

Handlingen er lagt til landsbyen Donji Kraj, julaften året 1881. Et brorskap som heter Bajica, har som tradisjon hver julaften å bære med seg ekeetrær til vladikaens residens i Cetinje. Dette året er det snestorm, men brorskapet gir seg likevel i vei. På veien rir en rytter forbi dem.

Rytteren banker på døren til et lite isolert hus. Inne sitter foran ildstedet en gammel mann og kone, Đikan Nikčev og Jagoda, som er i sorg over sønnene, Lazar og Grujica, som begge er falt i kamp mot osmanene. Den ukjente, med en kappe som går opp til øynene, inviteres inn og blir bedt om å sette seg. Jagoda har til hensikt å stå foran gjesten, slik montenegrinsk skikk og bruk krever av en kvinne, men han insisterer på at hun skal sette seg ned. Om hustruens åpenlyse sorg, sier Đikan: ”Kvinnehjertet er svakt og bløtt...”¹³³ Han forteller at han hevnet sønnene den selvsamme dag drapene fant sted, ved å hugge av to tyrkerhoder. Đikan lar ikke hustruen få delta i samtalen: ”La være med det! Se heller til arbeidet ditt!...”¹³⁴ Det blir klargjort at Jagoda ikke er den eneste sørgende mor i Montenegro: ”Den dagen tok mang en montenegrinsk mor til å jamre”.¹³⁵

Den gamle mannen og konen har ennå ikke fått et eketre i hus. Gjesten sier han skal ut å hente et til dem. Mannen sier han ikke trenger det, men gjesten insisterer. Da han like etter kommer inn med treet, åpner han opp kappen sin. Det viser seg at gjesten er *fyrst*¹³⁶ Nikola selv!

¹³³ Ibid., 171.

¹³⁴ Ibid., 172.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Nikola var fyrste av Montenegro 1860-1910 og konge av Montenegro 1910-18. I 1852 hadde Danilo I (1851-60) ordnet det slik at Montenegros styreform ikke lenger var teokratisk. Nikola var følgelig *ikke* vladika.

I siste avsnitt står det at ”ryktet gikk fra munn til munn, over hele Montenegro og Hercegovina, om hvorledes fyrst Nikola tok vare på sine montenegrinere, hvorledes han trøstet dem – han som, nest etter Gud, jo best kunne trøste dem.”¹³⁷

Atter en gang idylliserer Matavulj det montenegrinske samfunnet.

¹³⁷ Matavulj, *Sabrana dela III*, 174.

En sammenligning

I det følgende gjør vi rede for om hvorvidt de tre skjønnlitterære forfatteres beskrivelser av kvinnens stilling på Balkan, stemmer overens med det som to sosialantropologer (Erlich, Milich), én etnograf (Kanitz) og én reiseskildrer (Angell) har notert seg. Deretter følger mine refleksjoner over kvinnens stilling.

VERA STEIN ERLICH

Hovedkilde for min studie av de faktiske samfunnsmessige forholdene, er Vera Stein Erlichs (1897-1980) hovedverk *Porodica u transformaciji* (1962). Sosialantropologen Vera studerte i Zagreb, Wien og Berlin. Erlich overlevde annen verdenskrig og klarte å redde forskningsmaterialet sitt, så vidt det var. Men mannen, den kjente jødiske psykiateren dr. Benno Stein, ble myrdet i konsentrasjonsleiren Jasenovac utenfor Zagreb. Etter krigen tok Erlich doktorgrad ved University of California. *Porodica u transformaciji* er en undersøkelse av familierelasjoner basert på feltstudier i 300 jugoslaviske landsbyer i 1937, og er selve standardverket om livet på landet i Jugoslavia i mellomkrigstiden. Handlingen i den skjønnlitteraturen som vi har analysert, foregår lenge før 1937, men de gamle patriarkalske tradisjonene ble mange steder holdt så lenge som til utover annen halvdel av 1900-tallet. Derfor er verket av stor verdi for dette vårt studium.

Om giftealder på Balkan skriver Erlich følgende: ”Gutter og pikers giftealder varierer stort innen de sydslaviske områdene. Noen steder var det en selvfølge at halv voksne folk giftet seg, mens det andre steder ble betraktet som naturlig at det trolovede paret var voksne folk. I enkelte områder var det en anerkjent norm at piken var eldre enn gutten; i andre områder var det omvendt. Gjennomsnittlig giftealder var eiendommelig ettersom den endret seg mye fortere enn alle andre regler og normer, og etter kort tid ble til etablerte normer. Dette betyr at giftealder var mer flettet sammen med *økonomiske endringer*, som den holdt tempo med, enn med skikker og tradisjoner” (min kursivering).¹³⁸ I Vranje, Dalmatinska Zagora og

¹³⁸ Erlich, Vera St., *Family in transition* [*Porodica u transformaciji*, 1964] (Princeton University Press: Princeton, 1966), 220.

Montenegro, gifter pikene seg, ifølge den enkelte skjønnlitterære forfatter, når de er henholdsvis i slutten av tenårene, 14-15 år, 15-16 år.

Videre skriver Erlich: ”Forholdet der mannen er eldre enn konen var mye vanligere i moderne områder enn i patriarkalske områder.”¹³⁹ Hun påpeker at skikken der bruden er mye eldre enn brudgommen, først og fremst forekom i ortodokse områder.¹⁴⁰ Disse to faktaene er interessante med tanke på giftermålet som står i sentrum i Stanković’ *Nečista krv*. Dermed har vi tre kilder (Filipović, V. Čorović, Erlich) som alle bekrefter at slike giftermål faktisk forekom i patriarkalske, ortodokse samfunn som Vranje.

Erlich har reist rundt på landsbygden i Jugoslavia og spurt om hva som er gjennomsnittlig giftealder. I Makedonia fikk hun følgende svar: (1) Piken må *alltid* være eldre enn gutten; (2) Når man før i tiden ville gifte bort en trettenårig gutt, måtte man bestikke ham – idag (1937) forbyr loven at mindreårige gifter seg; (3) Gutter gifter seg når de er 15-18 år gamle, brudene deres er 5-10 år eldre; (4) Gutter gifter seg når de er 16-17 år gamle, brudene deres er nesten 30 år gamle; (5) Tidligere giftet gutter seg 14-15 år gamle – idag forbyr loven at de gifter seg før de er fylt 17 år; (6) Jenter gifter seg når de er 20-25 år gamle, brudommene er 8-10 år yngre.

I Serbia fikk Erlich disse svarene: (1) Gutter gifter seg *alltid* med jenter som er eldre enn dem selv – jenter gifter seg når de er 23-25 år gamle, brudommene er 1-8 år yngre; (2) Gutter og jenter på samme alder gifter seg med hverandre, eller så er gutten litt eldre – før var det brudene som var litt eldre enn brudommene.

I Bosnia er svarene annerledes. I det muslimske Bosnia: (1) Gutter gifter seg vanligvis når de er 18 år gamle – men hvis den ene trolovede er bare 13-15 år gammel, så må den andre trolovede være 18-20 år gammel; (2) Mannens brud er yngre, vanligvis er aldersforskjellen 3-5 år, men den kan også være på 10 og 20 år; (3) Gutter gifter seg 18 år gamle, jentene når de er 14-16 år. I det kristne Bosnia: Guttene er 1-2 år eldre enn pikene.

I det sentrale Kroatia: (1) Guttene og pikene er like gamle, eller så er brudgommen 2-3 år eldre; (2) man gifter seg når man er 18-25 år gamle.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Ibid., 221.

I Dalmatinska Zagora (det indre av Dalmatia): (1) Gutter gifter seg vanligvis etter å ha fylt 21 år, eller så gjør de det 16-21 år gamle med jenter på 18-25 år; (2) Guttene og pikene er like gamle; (3) Bruden er gjerne 3-4 år eldre enn brudgommen; (4) Gutter gifter seg 18-20 år gamle.

Ved kyststripen: (1) Eldre menn gifter seg med yngre piker – tidligere var det omvendt; (2) Menn og kvinner gifter seg når de er 25-40 år gamle; (3) Brudgommen er som regel 5-10 år eldre enn bruden, men det hender også, riktignok sjeldent, at bruden er 1-2 år eldre enn brudgommen; (4) Menn gifter seg 25-30 år gamle.¹⁴¹

”I patriarkalske områder ble bruden valgt nesten utelukkende og fritt av foreldrene til den unge mannen... Den unge mannen tok som oftest ingen del i valget av hans brud og knapt noen som helst i selve frieriet.”¹⁴² Den unge mannen gjorde aldri motstand: ”Det var aldri nødvendig å tvinge sønnen, ettersom han var vant med skikken om å godta bruden som var valgt av hans foreldre. Det forekom ham ikke engang at det kunne være annerledes” (min kursivering).¹⁴³ Akkurat slik er det også beskrevet av Stanković, Šimunović og Matavulj.

Det er tre grunner til at en sønn aldri gjorde motstand: (1) rollen de unge spilte i familien; (2) genanse; (3) likegladhet med tanke på kjærlighet.¹⁴⁴ Alle avgjørelser ble tatt av de eldste i huset. De unge skulle bare adlyde. Personlige ønsker var alltid underordnet de eldstes vilje. Menneskenes virkelighetsoppfatning var fatalistisk. De godtok sine skjebner. Kvinnepersonene hos Stanković er faktisk veldig opptatt av skjebnen. De godtar livet slik det er, da de mener det er skjebnen som står bak.

Kjærlighetsektenskap var et ukjent begrep i patriarkalske samfunn. Når man i Montenegro lette etter en svigerdatter, så lette man hos familier og slekter med *god anseelse*. God anseelse var ensbetydende med at en eller flere i den potensielle svigerdatters familie hadde utmerket seg ved sitt mot i de stadige kamper mot osmanene. God anseelse var også det avgjørende kriterium for den gamle overklassen i Vranje. Der giftet overklassebarna seg med hverandre. Dersom en overklasse sønn tok en pike nedenfor hans stand til ekte, så var det en skandale. I mer fattigslige patriarkalske områder, som Dalmatinska Zagora, var nok kravene

¹⁴¹ Ibid., 121-123.

¹⁴² Ibid., 183.

¹⁴³ Ibid., 184.

¹⁴⁴ Ibid.

til en brud mindre – hun skulle utmerke seg ved arbeidsdyktighet og dessuten være sunn og frisk, slik at hun kunne føde mange sterke barn.

Otmica, konerov,¹⁴⁵ forekom i patriarkalske samfunn: ”Det var alment kjent at *otmica* var utbredt i patriarkalske områder, særlig i Bosnia, og at ingen myndighet kunne stoppe det... røverne ble sjeldent straffet, siden piken selv forhindret det ved sin holdning... piken forsikret nesten alltid at hun hadde fulgt karen av egen fri vilje.”¹⁴⁶

Det var tre grunner til at en pike i en slik situasjon handlet som hun gjorde: (1) en bortført pike ville vanskelig kunne finne en annen ektemann; (2) piken beundret gjerne røveren, *den aggressive mann*, som var selve mannsidealet i de patriarkalske Balkansamfunnene; (3) ofte var ikke piken helt uten skyld i bortføringen.

Otmica har vi registrert i Stanković’ ”Stojanke, bela Vranjanke”. Der er det tale om muslimske menn som vil ha kristne hustruer. Disse mennene kunne bare få sitt ønske oppfylt ved konerov, ettersom det er utenkelig at pikenes foreldre ville gå med på å gifte bort døtrene til muslimer. I Šimunović’ ”Gjerdan” stikker piken frivillig avgårde sammen med gutten.

”I den patriarkalske familien indikerer utallige tegn *mannens høyere stilling*” (min kursivering).¹⁴⁷ ”Selv det yngste mannlige familiemedlem er overordnet det eldste kvinnelige familiemedlemmet.”¹⁴⁸ I patriarkalske samfunn var forholdet mellom bror og søster likevel ”godt”: ”I et patriarkalsk miljø innebærer ”gode relasjoner” at en bror ”holder øye med” og ”beskytter” sin søster... Dette innebærer en brors godkjente overlegenhet overfor søsteren... og en slik beskyttende holdning var høyt aktet.”¹⁴⁹ Intet annet forhold i i patriarkalske samfunn kunne måle seg med forholdet mellom bror og søster hva kjærlighet angår: ”I et patriarkalsk miljø var forholdet mellom bror og søster stabilt på en positiv måte. Relasjonene var usedvanlig hjertelige sammenlignet med andre forhold innen det samme miljøet.”¹⁵⁰ ”I det patriarkalske miljøet *ekskluderer* varme og hjertelige relasjoner med søsteren i noen grad hjertelige relasjoner med hustruen... Her er mannens forbindelse med ”hans eget”

¹⁴⁵ *Otmica* forekom over hele det osmanskokkuperte Balkan. En god fremstilling av (u)skikken gir de bulgarske forfatterne Nikolaj Hajtov (1919-2002), i novellesamlingen *Divi razkazi (Ville fortellinger, 1967)*, og Jordan Jovkov (1880-1927), i novellesamlingen *Staroplaninski legendi (Legender fra Balkan, 1927)*.

¹⁴⁶ Erlich, *Family in Transition*, 200.

¹⁴⁷ *Ibid.*, 123.

¹⁴⁸ *Ibid.*, 136.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 127.

¹⁵⁰ *Ibid.*, 133.

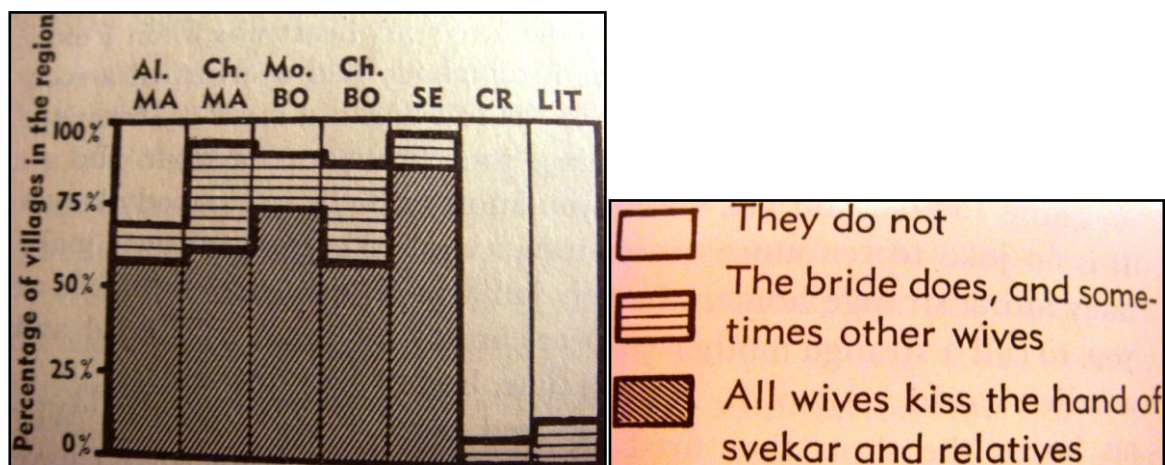
regelmessig sterkere enn den med den ”introduserte” hustruen.”¹⁵¹ Hos Matavulj registrerer vi en slik søsters kjærlighet til broren.

”Forholdet mellom svigermor og svigerdatter var rikt på problemer. Situasjonen ble mye vanskeligere ved det faktum at svigerdøtrene som regel bodde i huset til ektemannens foreldre, og husene hadde så liten plass at familiemedlemmene ofte måtte sove i samme værelse. Mennene, som alle var født og oppfostret i dette huset, var vant til det fast sammensveide fellesskapet, men hustruene, som kom inn i hjemmet som voksne, klarte aldri å tilpasse seg det fullstendig, ihvertfall ikke mens de ennå var unge.”¹⁵² Stanković beskriver i sitt forfatterskap det stridige forholdet mellom svigermor og svigerdatter.

Hustruen i patriarkalske samfunn var underdanig mannen i ett og alt. Særlig tre skikker peker på hustruens underdanighet: (1) hun kysser ektemannen på hånden; (2) hun tar av fottøyet til mannen; (3) hun står ved måltidene mens mannen spiser.¹⁵³ ”Å stå ved måltidene er en skikk tett forbundet med livet i *zadrugaen*; å ta av fottøyet er mer forbundet med patriarkalsk klanmiljø; mens å kysse hånden er knyttet til en orientalsk tradisjon.”¹⁵⁴

TABELL 1: KYSSER KVINNEN EKTEMANNENS HÅND?

(det albanske Makedonia, det kristne Makedonia, det muslimske Bosnia, det kristne Bosnia, Serbia, Kroatia, Primorje (kyststripen))

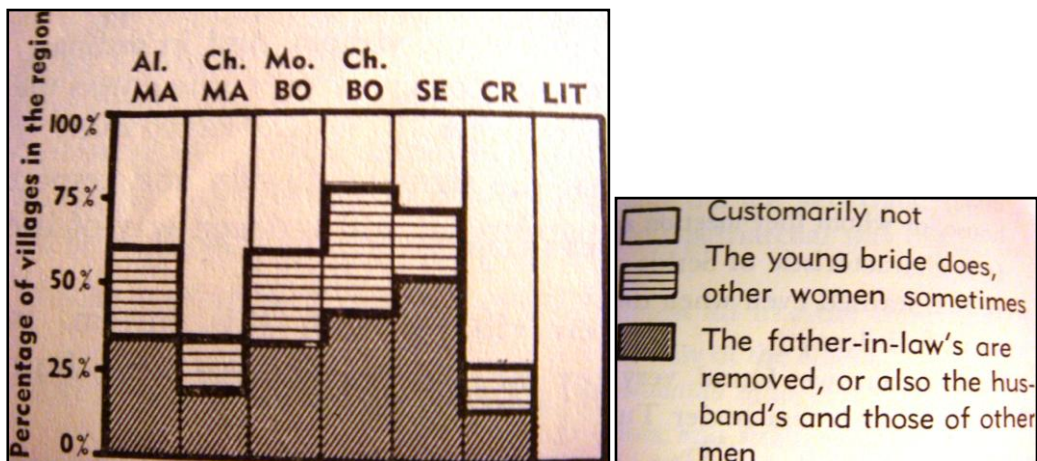
¹⁵¹ Ibid., 141

¹⁵² Ibid., 111.

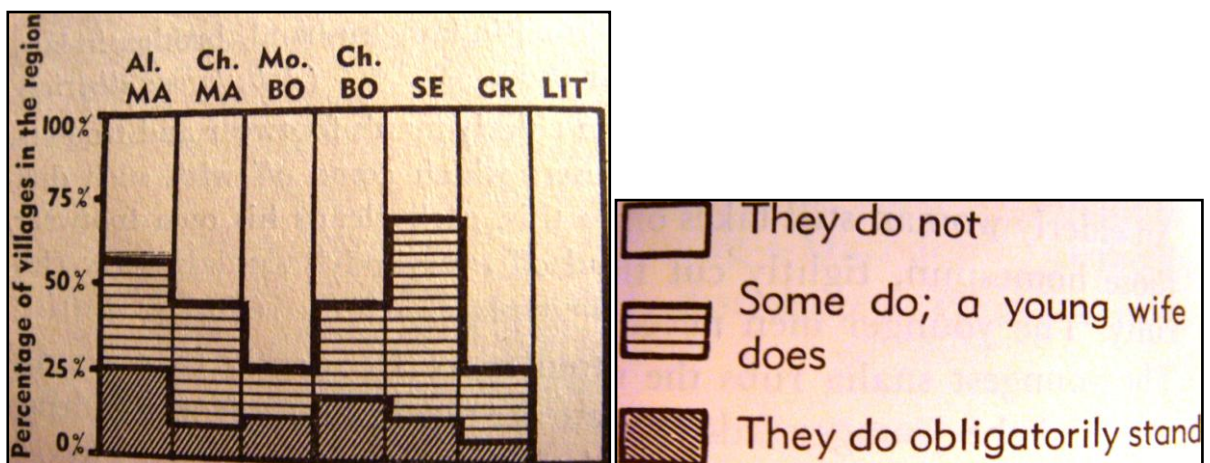
¹⁵³ Ibid., 229/231/234.

¹⁵⁴ Erlich, *Family in Transition*, 236.

TABELL 2: TAR KVINNEN FOTTØYET AV MANNEN?

TABELL 3: STÅR KVINNEN VED MÅLTIDENE MENS MANNEN SPISER?

”I det patriarkalske systemet var reservert holdning mellom mann og hustru som regel mer vektlagt enn samme holdning mellom far og sønn, for *mannsprinsippet* kom foran *årsprinsippet*. Som mann ville sønnen en dag nyte høy rang, mens hustruen derimot ville fortsette å være av lav rang gjennom hele sitt liv” (min kursivering).¹⁵⁵ Kvinnen var bestandig mindreverdig.

”Når det gjelder mannens autoritet finner vi en stor likhet mellom alle områder som har vært under tyrkisk innflytelse, uten noen forskjell i når de ble frigjort. Områder som tidligere var østerriksk territorium er meget ulike områdene som tidligere var tyrkiske”.¹⁵⁶ Utsagnet stemmer overens med det vi har registrert oss.

¹⁵⁵ Ibid., 236.

¹⁵⁶ Ibid.

FELIX KANITZ

En annen betydelig kilde er det den kjente jødiske etnografen Felix Kanitz (1829-1904) som står bak. *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart* (1904) er livsverket til Kanitz. Her, i dette nesten 1000 sider lange verket, tar han for seg alt fra geografi og handel og industri til kultur og historie. Av interesse for oss er etnografidelen.

Det er ikke kjærlighet, men familieinteresser som ligger til grunn for valg av ektemake: ”Ekteskap blir hos serberne sjeldent inngått av *hengivenhet*, slik som hos vesteuropeiske folk. *Zadrugaen* tillater ikke de unge personene å betrakte deres ekteskapelige forbindelse som bare et for dem individuelt anliggende; hele familiens *materielle interesse* står i fokus” (min kursivering).¹⁵⁷ Denne beskrivelsen passer på Vranje og Dalmatinska Zagora, såvel som på Montenegro.

En far ønsker å gifte bort *sønnen* så tidlig som mulig, og *datteren* så sent som mulig, et faktum som vi kjenner fra *Nečista krv*: ”I vikeligheten beholder enhver far sin datter så lenge som mulig. Henne gifter han ugjerne bort, men sønnene, de gifter han gjerne bort, for med svigerdøtre vinner han ny billig arbeidskraft. For piker i sin ungdoms blomst forlanger man derfor en høyest mulig kompensasjon, som verdien av hennes arbeid blir anslått til. Men den forlovede gutten anser ofte kuen sin for nyttigere enn bruden sin; en annen ville kanskje gjerne oppfylle det stilte kravet, men var dog ikke i den ønskede besittelse av dyret eller noe av en lignende verdi; en tredje ville med sluberegning redde både dyret og piken, og således hendte det at man omsider, trette av de langvarige forhandlingene, plukket til seg piken gjennom en overrumplende voldshandling, og selv i faktisk besittelse av henne, i fellens overvekt, kom frem til et raskt kompromiss med de bedradde svigerforeldrene.”¹⁵⁸

Kanitz beskriver konerovet, et tema som Stanković og Šimunović behandler, og beretter dessuten at gutter ofte giftet seg med damer som var eldre enn dem: ”Helt til begynnelsen av forrige århundre [1800-tallet] forekom hyppig, som en romantisk forestilling som gjør seg gjeldende hos serberne, under tyrkisk herredømme, den voldsomme *bortføring*, eller mer presist *rov* (*otmica*), av den elskede piken... Men nå for tiden [1904] er det vanlig at en far som tenker på å få sønnen gift, personlig eller gjennom en felles venn, ber om hånden til den for ham passende piken hos faren hennes, og først når foreldrene er blitt

¹⁵⁷ Kanitz, Felix, *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart* (Verlag von Bernhard Meyer: Leipzig, 1914 [1904]), 78.

¹⁵⁸ Ibid.

enige om det bevilgede utstyr, blir brudeparet gjort kjent med beslutningen. Ofte blir på dette forretningsmessige viset kjekke tyveårige gutter, uten hensyn til eventuelle protester, knyttet for livet til langt eldre, for lengst falmede, jenter.”¹⁵⁹ Med dette har vi enda et belegg, fire tilsammen (Filipović, V. Ćorović, Erlich, Kanitz), på forekomsten av giftermål mellom unge gutter og voksne damer i Serbia, som Stanković beskriver i *Nečista krv*.

Søsterens kjærlighet til broren er sterk: ”Et annet bånd, som allerede i de gamle folkeviser ble lovprist som hellig, knytter sammen søster og bror. I oppofrende troskap, ja begeistret, er den serbiske kvinnen knyttet til sin bror. Hans tapperhet og ry er hennes høyeste stolthet. Broren står ofte den unge serbiske kvinnen nærmere enn hennes forlovede eller ektemann; for han er hennes fødte beskytter, hennes æres vokter og hevner. Lykkelig synes kun den gutt som har en søster, og kun den pike som har en bror.”¹⁶⁰

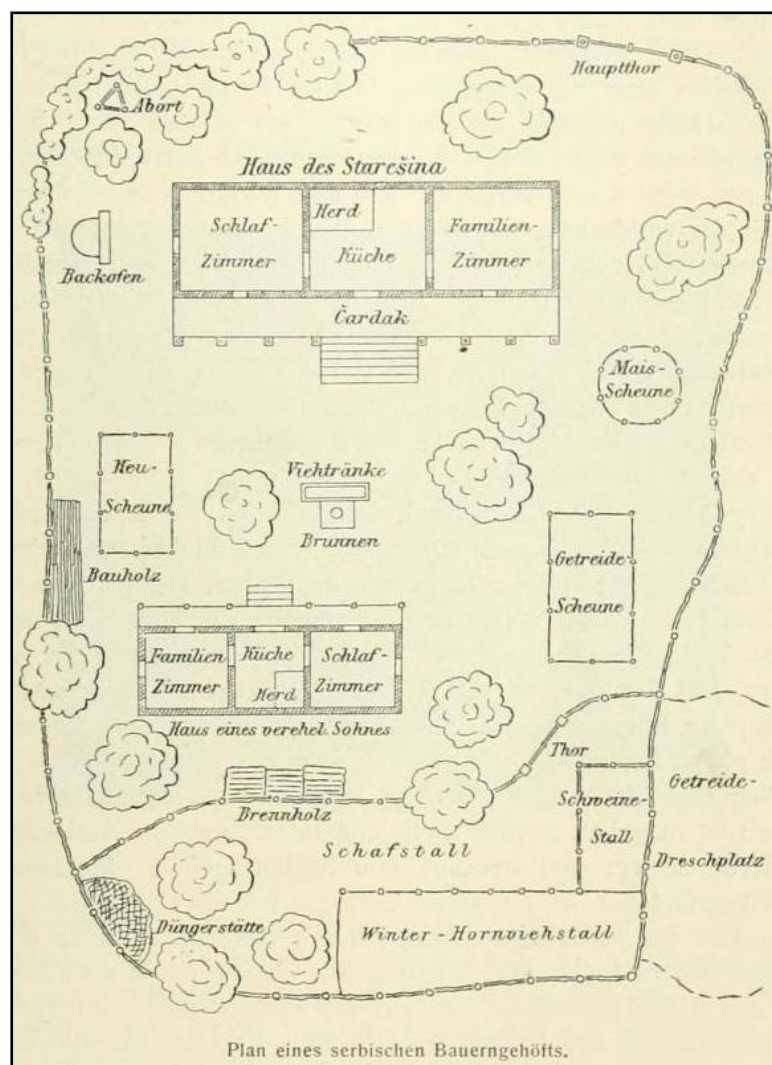
Ingen av de skjønnlitterære forfatterne beskriver arveretten, men den gir like fullt uttrykk for kvinnens mindreverdighet: ”Den serbiske kvinnens underordnede stilling overfor mennene, kommer tydelig frem med hensyn til arverett. Dersom familieoverhodet døde uten å etterlate seg testamentariske anordninger, så kunne hustruen og datteren kun gjøre krav på penger til brudeutstyr, så fremt det var mannlige etterkommere i live”.¹⁶¹

At det kan ha oppstått gnisninger mellom svigermor og svigerdatter er ikke vanskelig å forstå, når vi på tegningen under ser hvorledes et typisk serbisk bondehus så ut. Et slikt hus hadde tre rom, ett kjøkken, ett soverom og én stue.

¹⁵⁹ Ibid., 78/79.

¹⁶⁰ Ibid., 75/76.

¹⁶¹ Ibid., 81.

HENRIK ANGELL

Vår egen oberst Henrik Angell (1861-1922) besøkte i 1893 Montenegro, der han grunnla skisporten i landet. I Montenegro er derfor Angell skihelt.¹⁶² Om sine inntrykk og opplevelser fra reisen, skrev han to bøker, *Gjennem Montenegro paa ski* (1895) og *De sorte fjeldes sønner* (1896), som begge ble bestselgere i Norge. Historier fra de to bøkene ble senere redigert og utgitt på nytt i *Et stærkt folk* (1902). Det kapitlet Angell skrev som heter ”De sorte fjeldes døtre” er av interesse for oss.

Akkurat som Matavulj, beskriver Angell kvinnenens tunge arbeid som bærere: ”Man maa have reist i Montenegro selv for at kunde tro, at kvinderne virkelig kan bære slige byrder.

¹⁶² Angell er dessuten *krigshelt* i Frankrike, da han i 1918, i første verdenskrigs siste år, vervet seg til den franske fremmedlegionen. Men i Norge er han dessverre glemt.

Den, der har reist veien mellom Cattaro [Kotor] og Njegosh [Njeguši], vil have seet nok af kvinder, gamle og unge, klavrende de 200 fod iveiret med en sæk mel eller lignende paa sin ryg. Den store landevei forsmaaes, den er for lang med sine 63 slyng.”¹⁶³

Angell hevder kvinnens stilling i Montenegro er et resultat av de stadige kriger med osmanene: ”Aarhundreders slid og slæb har vænnet folket til seig udholdenhed og da særlig kvinderne, hvem de sværeste byrder i krig og fred er blevene paalagte. Det har ikke kundet være anderledes. Hvis kvinderne vilde faa leve i eget land og ikke som sine serbiske søstre blive efter de fremmedes forgodtbefinnende slæbt som slavinder til tyrkiske haremer, maatte de sætte sine mænd istand til frit og let at kunne bevæge sig i krigen, spare dem for møien med at sørge for proviant og ammunition.”¹⁶⁴

For Angell fremstår det montenegrinske samfunnet nærmest som en idyll: ”Kvindens stilling i Montenegro synes én ved første øiekast meget ugunstig; hun er den ydmyge, underdanige og trældende kvinde. Hun viger vei for manden; hun staar, naar han sidder; hun tier, naar han taler.”¹⁶⁵ ”I forhold til sine medsøstre paa Balkanhalvøen har hun det dog udmærket, og maaske mange kvinder i de mest civiliserede lande vilde misunde hende, naar alt kommer til alt. Hun er saaledes anseet som en uantastelig person, ”hun er hellig, hun er de vordende slægters mor”, hun kan færdes alene, hvor hun vil og til hvilken som helst tid af aaret og døgnet.”¹⁶⁶ ”Folkets æresfølelse og store sædelighed er for kvinden den bedste borgen mod nogen lav handling. Men haardt arbeide har hun havt og har fremdeles, om end mændene selvfølgelig ogsaa arbeider med. Kvinden har udelukkende hele husvæsenet og den altid talrige børneflokk at streve med – og altid maa hun være forberedt paa, at manden i første krig kan falde, hun lever jo i ”enkernes land”.¹⁶⁷ ”Hun ser imidlertid glad og fornøiet ud, om end hun savner denne eiendommelige freidighed, dette livsmod, der formelig lyser ud af de ranke, raske mænd.”¹⁶⁸ Selv om ogsaa Matavulj i *Uskok* gir en idyllisk fremstilling av Montenegro, var nok virkeligheten en ganske annen. Kvinnen var respektert, men bare så lenge hun greide å gjøre det som samfunnet forventet seg av henne.

¹⁶³ Angell, Henrik, *De sorte fjeldes sønner* (Aschehoug: Kristiania, 1896), 106.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Angell, Henrik, *Et stærkt folk: Montenegrinske fortællinger* (Aschehoug: Kristiania, 1902), 132.

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Angell, *De sorte fjeldes sønner*, 107.

¹⁶⁸ Ibid.

ZORKA MILICH

Zorka Milichs verk ”A Stranger’s Supper: An Oral History of Centenarian Women in Montenegro” (1995), er basert på intervjuer i 1990 av montenegrinske landsbykvinner over 100 år gamle. Det disse kvinnene forteller, er av verdi for oss.

En kvinnes ufruktbarhet fikk tragiske konsekvenser: ”Dersom en kvinne ikke kan få barn, må mannen hennes få tak i en ny hustru... Hvis den første hustruen ikke kan leve under slike vilkår, må hun gå tilbake til foreldrene. Det er ikke lett. Foreldrene kan knapt vente på å få giftet bort døtrene. Og hvis hun kommer tilbake til dem, så er det veldig vanskelig. Alle lider. Foreldrene skammer seg. Hun skammer seg. Slektningene hennes skammer seg.”¹⁶⁹ “Når en kvinne ikke kan få barn, synes mannen somme tider synd på henne og beholder henne. Og stundom ber en god hustru mannen om å skaffe seg en ny hustru. Den første hustruen går tilbake til foreldrene sine. De arrangerer et nytt giftermål for henne, med en enkemann som allerede har barn. Hun oppfostrer hans barn og er dermed ikke til byrde for sin egen familie.”¹⁷⁰ Matavulj beskriver ufruktbarhetens problem i *Uskok*.

Kvinnen skulle føde sønner, ikke døtre: “En mann er veldig forlegen når han får en datter. Men når han får en sønn, så er det annerledes. Solen skinner på en sønn. Og mørke faller på en datter.”¹⁷¹ “Det er ikke bra om en kone bare får døtre. Hvis en hustru nummer to også bare får døtre, må mannen få tak i en tredje hustru.”¹⁷² “Pikebarn ble ikke mottatt på samme måte som guttebarn. Ingen mann er lykkeligere enn når han får en sønn. Jeg var alltid veldig trist og lei meg når jeg fødte et pikebarn... Piker er ikke kjærkomne i vårt land. Også mødre er lei seg, for de vet hvor mye hun kommer til å gjennomlide og hvilken *rob* [slave] hun vil være livet igjennom.”¹⁷³ “Etter å ha fått to sønner, fikk jeg en datter. Mannen min likte henne veldig godt. Men selvsagt avfyrte han ingen salut, det gjorde heller ingen andre. Det gjør vi bare når en sønn er født.”¹⁷⁴ “Mødre gråter når de har født et pikebarn. Fedre er enda mer ulykkelige. Det er sønner alle vil ha. Etter at en datter er født, så sørger alle i huset, som etter at noen er avgått ved døden. Det er som ved en begravelse. Arme mødre klandrer seg

¹⁶⁹ Milich, Zorka, *A Stranger’s Supper: An Oral History of Centenarian Women in Montenegro* (Twayne: New York, 1995), 38.

¹⁷⁰ *Ibid.*, 99.

¹⁷¹ *Ibid.*, 40.

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ *Ibid.*, 45/46.

¹⁷⁴ *Ibid.*, 54.

selv, fordi de har skuffet sine menn og klanen.”¹⁷⁵ “Det er vanskelig for en kvinne som bare får døtre. Hun lider veldig mye... Noen menn beholder disse kvinnene, mens andre kvitter seg med dem. En slik kvinne avfinner seg med sin skjebne. Livet deres er ikke enkelt... I et land der sønner er skattet og døtre ikke, er hennes liv et rent helvede.”¹⁷⁶ Også dette problemet, kvinner som føder (bare) døtre, beskriver Matavulj i *Uskok*.

Søsterens kjærlighet til broren er sterk: “En søster elsker sin bror mer enn noen annen i hele verden.”¹⁷⁷

REFLEKSJONER OMKRING KVINNENS STILLING PÅ DET PATRIARKALSKE BALKAN

Året er 1893. I byen Mostar i Hercegovina er den unge serbiske dikteren Aleksa Šantić på frierfot. Hans utvalgte er katolske Anka Tomlinović, hans livs kjærlighet, datter av en fotograf fra Slavonia, den østlige delen av dagens Kroatia. Det er imidlertid ett problem. Aleksa kommer fra en patriarkalsk, ortodoks familie. Da Aleksas far, Risto (1831-89), døde, overtok onkelen Miho, kalt Adža, som familieoverhode. Adža setter seg imot nevøens planlagte giftermål med en ”latiner”.¹⁷⁸ Eksempelet viser at patriarkatet fantes, ikke bare i tilbakeliggende samfunn som i Dalmatinska Zagora og i de montenegrinske fjellene, men også, i likhet med Vranje, i *bymiljøene*. Det viser også hvorledes patriarkatet påfører enkeltindividet ulykke.

Regissøren Živko Nikolić (1941-2001) skildrer i filmer som *Jovana Lukina* (*Lukas Jovana*, 1979), *Lepota poroka* (*Lastens skjønnhet*, 1986) og *Iskušavanje đavola* (*Djevelens fristelse*, 1989), det gamle patriarkalske samfunnet i Montenegro. Filmene viser, i likhet med

¹⁷⁵ Ibid., 92.

¹⁷⁶ Ibid., 99/100.

¹⁷⁷ Ibid., 46.

¹⁷⁸ Lešić, Josip, *Aleksa Šantić: Roman o pjesniku* (Veselin Masleša: Sarajevo, 1988). Aleksa er villig til å trosse onkelen, men da også hans mor, Mara (død 1897), uttrykker sterk motstand, ser han seg tvunget til å gjøre det slutt med Anka. Šantić hadde senere et forhold til rikmannsdatteren Zorka Šola, men han forble ugift, uten etterkommere. Forøvrig hevdes det ofte feilaktig at dikteren var forelsket i den muslimske piken Emina Sefić, som diktet ”Emina” (1903) er inspirert av. På den tiden diktet ble skrevet var imidlertid nabopiken Emina bare 11 år gammel. Šantić beundret blott hennes ungdom og skjønnhet. Dessuten er jeg-personen i diktet muslim, for han sverger ved den islamske tro.

Uskok og *A Stranger's Supper*, kvinnens undertrykte stilling. Best av filmene er *Lepota poroka*.

I første scene ser vi hvorledes det montenegrinske patriarkatet tradisjonelt straffet en utro hustru. En mann kommer en aften ridende hjem. Ut av hans hus rømmer en ukjent mann. Inne sitter hustruen halvpåkledd på sengekanten. ”Hva er det du har gjort!”, roper mannen. ”Jeg har syndet. *La mitt liv tjene deg til forlatelse!*” (”*Neka ti je prost moj život!*”), svarer hustruen. I neste scene ser vi henne kna en brøddeig og legge den overfor ildstedet, mens mannen røkende sitter og ser på. Etterpå putter hustruen det ferdigstekte brødet i en veske og tar av seg gifteringen. Hun legger deretter en slegge i hendene på mannen. Ektefellene begir seg så opp en fjellskråning. Vi hører hustruens klagesang. De stopper opp. Hustruen kneler ned og legger brødet på hodet. Mannen korsrer seg og gir henne med sleggen et dødelig slag i hodet. Hustruen faller livløs om. Tradisjonen er enda et eksempel på det montenegrinske barbari.

I *Lepota poroka* kontrasteres to vidt forskjellige verdener, det patriarkalske montenegrinske landsbylivet og et feriested ved kysten for utenlandske naturister. Hovedperson i filmen er den unge hustruen Jaglika, som forloveren Đorđe skaffer jobb på feriestedet. Sammen med ektemannen Luka, reiser hun ned til kysten. Møtet med en ny verden blir en sjokkartet opplevelse for det unge ekteparet.

Filmens siste scene er en gjentakelse av filmens første scene. Hjemme i de montenegrinske fjellene, sier Jaglika til Luka at hun har syndet. Det barbariske ritualet gjentar seg, men i stedet for å gi hustruen det dødelige slag, slipper ektemannen sleggen og går sin vei. Nede fra huset deres høres til slutt et skudd...

I filmene til Nikolić finner vi klare indisier som motbeviser at Montenegro var det idylliske samfunn som Matavulj og Angell beskriver. Kvinnelivet der var i realiteten ”et rent helvede”, som en av de intervjuede kvinner hos Milich, uttrykker det.

Den som har lest *Na Drini ćuprija* (*Broen over Drina*, 1945), av Nobelprisvinner Ivo Andrić (1892-1975), glemmer aldri historien om Avdagas skjønne Fata (Ijepa Fata

Avdagina). Som Marko S. Marković påpeker,¹⁷⁹ synes Andrić i sin skildring av Fata, å være påvirket av Stanković' beskrivelse av Sofka i *Nečista krv*. La oss klargjøre likhetene. Stanković beskriver sin heltinne i *Nečista krv* således: "Hele dagen kunne man se hvordan hun stod oppe i vinduet sitt, med kinnene, som svulmet opp og ble rødere, støttet i hendene, med de små sammentrukkede skuldrene, med hele den øvre kroppsdel bøyd frem, mens hun langsomt vugget frem og tilbake og følte en sødme i denne sin fremverbøyde kroppsdel, i de brede og fremstående hoftene, i brystenes berøring med vinduskarmen."¹⁸⁰ Andrić tegner dette bildet av Fata i *Na Drini ćuprija*: "Fata stod ved vinduet og stirret ut i slike netter. I hele sin kropp kjente hun en rolig og søt kraft som bredte seg ut, og hun kjente hver eneste del av sin kropp som en særlig kilde til glede og styrke: føttene, hoftene, armene, halsen og særlig brystene. De frodige og tunge, men faste brystene rørte ved tregitteret foran vinduet. Og hun kjente der hun stod, at hele høydedraget med alt som var på det, bygninger og jorder, åndet varmt og dypt og regelmessig og løftet seg og senket seg sammen med den lyse himmelen og nattens velde. Sammen med dette åndedrettet steg og sank, steg og sank tregitteret foran vinduet, rørte ved tuppene av brystene hennes og forsvant igjen, langt borte, men kom tilbake og berørte dem på ny, fjernet seg og nærmet seg i en stadig veksling."¹⁸¹

Likhetene er slående. For det første er de utseendemessig like – de er den største skjønnheten i henholdsvis Vranje og Višegrad.¹⁸² For det andre betrakter de verden fra vinduet i værelset sitt – Sofka om dagen, Fata om natten. Men fellestrekkene stopper ikke her. Begge er dømt til å føye seg etter et patriarkalsk samfunns ordre. Begge blir gitt bort til en mann av andre menn. Forskjellen er bare den at mens Sofka til slutt avfinder seg med sin skjebne, så begår Fata selvmord ved å hoppe fra broen i Višegrad ned i elven.

Fata ser ingen annen utvei enn døden, for samtidig som hun er klar over at hun ikke har rett til å ta egne valg, å avslå et ekteskapstilbud, vet hun med seg selv at hun ennå ikke er klar for rollen som hustru: "Og likevel har hans [farens] munn sagt *ja* der hvor hennes sa *nei*. Men hun er ett med ham i alle ting, altså også i denne. Og derfor føler hun også dette *ja* som sitt (like sterkt som hun føler sitt *nei*). Og derfor er hennes skjebne bitter og usedvanlig, der den venter henne om så få dager – derfor ser hun ingen utvei og kan heller ikke tro at det

¹⁷⁹ Marković, Marko S., *Tausendundeine Nacht des Ivo Andrić* [*Hiljadu i jedna noć Iva Andrića*], overs. av A. Schön (Otto Sagner: München, 1962), 122-123.

¹⁸⁰ Stanković, *Sabrana dela III*, 43.

¹⁸¹ Andrić, Ivo, *Broen over Drina* [*Na Drini ćuprija*, 1945], overs. fra tysk av Waldemar Brøgger (Cappelen: Oslo, 1960), 109.

¹⁸² Byen ligger i Øst-Bosnia, ved grenseelven Drina.

finnes noen. Men én ting vet hun. På grunn av farens *ja*, som binder henne like sterkt som hennes eget *nei*, må hun tre frem for kadien¹⁸³ sammen med Mustaj-begs sønn; for det er utenkelig at Avdaga Osmanagić ikke skulle holde sitt ord. Her på dette dødpunktet mellom sitt eget *nei* og farens *ja*, mellom Velje Lug og Nezuke, her på dette utvei-løse stedet, må hun finne en utvei.¹⁸⁴

Eksempelet viser at det er klare likehetstrekk mellom muslimske patriarkalske samfunn og kristne patriarkalske samfunn. Det bringer på bane spørsmålet om hvorvidt samfunnene i Vranje, Dalmatinska Zagora og Montenegro er påvirket av islamsk lære. Et annet spørsmål som melder seg, er hva kristen lære sier om kvinnen. La oss i tur og orden studere noen sitater fra Koranen og Bibelen.

Den islamske ideologi blir ofte omtalt som kvinneundertrykkende. Kvinnen er ifølge Koranen en ”åker” for mannen: ”Deres kvinner er en åker for dere, så gå til deres åker slik dere ønsker” (2,223). Mannen kan til enhver tid gjøre med kvinnen det han har lyst til. Mannen har lov til å ha opp til fire hustruer: „Ta til ekte det som passer dere av kvinner, to, tre eller fire“ (4,3). Mannen er kvinnens bestyrer og har rett til å banke henne opp dersom hun ikke er ham lydige: ”Menn har bestyrerautoritet for kvinner... Dem, fra hvem dere frykter oppsetsighet, skal dere formane, – send dem til sengs og gi dem stryk” (4,38). Hor straffes med livsvarig husarrest: „Hvis noen av deres kvinner begår usømmelighet (hor), skal dere kreve fire vitner mot dem. Hvis de avgir vitnesbyrd, så hold dem i husarrest til døden henter dem, eller Allah finner en utvei for dem“ (4,19). Endelig får ikke kvinnen vise sitt ytre utildekket for andre enn sin slekt: „Og si til de troende kvinner, at de skal dempe sine øyekast og holde sitt kjønnsliv i tømme, og ikke vise sin pryd, unntatt det av den som kommer til syne. La dem trekke sløret over sine bryst og ikke vise sin pryd til andre enn sine menn, sine fedre, svigerfedre, sønner, stesønner, brødre, nevøer eller deres hustruer, eller sine slaver, eller menn som betjener dem, men er hinsides kjønnsbegjær, eller barn som ikke forstår seg på kvinners nakenhet. La dem heller ikke trampe med føttene, slik at det kan erkjennes hva de skjuler av pynt“ (24,31).

Bibelen sier om kvinnen at hun skal underordne seg mannen og føle ærefrykt for ham. Mannen skal på sin side elske kvinnen, noe som følgelig krever selvoppofrelse fra hans side: ”I hustruer! underordne eder under eders egne menn som under Herren! for mannen er

¹⁸³ En *kadi* er en islamsk dommer.

¹⁸⁴ Andrić, *Broen over Drina*, 110.

hustruens hoved, likesom Kristus er menighetens hoved” (Ef 5,22-23). ”I menn! Elsk eders hustruer, likesom Kristus elsket menigheten og gav sig selv for den” (Ef 5,25). ”I skal elske, enhver sin hustru som sig selv, og hustruen skal ha ærefrykt for sin mann” (Ef 5,33). ”I hustruer! underordne eder under eders menn, som det sømmer sig i Herren! I menn! elsk eders hustruer og vær ikke bitre mot dem!” (Kol 3,18-19) Som Emanuel Minos¹⁸⁵ påpeker, er begrepene ”underordne eder under eders egne menn” og ”elsk eders hustruer” ofte blitt misbrukt. I virkeligheten er begrepene likestilte og ”skal synkroniseres og sublimeres med hverandre.”¹⁸⁶

Min mening er at kvinnens stilling i flere av de patriarkalske samfunnene på Balkan, har sin opprinnelse i feil forståelse av kristen lære. Kvinnens posisjon i samfunnet er siden, ved osmanenes inntog på Balkanhalvøyen og islams spredelse, enkelte steder blitt verre etter påvirkning av islamsk lære. Vi har tidligere i vår studie sitert Yelesiyevich, som mener mennene i Vranje har ”samme kvinnesyn som muslimer”. Her må vi si oss enige, men bare delvis, for i forhold til muslimske kvinner som ofte er innestengt i hjemmet, har kvinnen i Vranje, bortsett fra de ”sørgende enker”, en nokså stor grad av handlefrihet. I Montenegro er mannen tyrann og kvinnen slave. Bakgrunnen for kjønnsrollefordelingen i det isolerte montenegrinske samfunnet virker ikke å være religion, men gamle balkanske tradisjoner, som kanskje stammer helt tilbake fra slaverne slo seg ned på Balkanhalvøyen på 500- og 600-tallet. I det dalmatiske innlandet, slik Šimunović beskriver det, er kvinnene ”bare noen svære kropper” som arbeider og føder barn. Samfunnet i Dalmatinska Zagora kan ha vært påvirket av både kristendom og islam, det var jo et grenseområde mellom den kristne og den islamske verden, men også her synes kvinnens stilling å være mer et resultat av gamle balkanske tradisjoner. Kvinnen i de patriarkalske samfunnene underordner seg mannen, viser ham ærefrykt, men *uten* at mannen gir henne kjærlighet tilbake.

I enhver analyse av kvinners stilling, hører det med å trekke inn Simone de Beauvoir (1908-86) og hennes filosofiske verk *Det annet kjønn* (1949), feminismens betydeligste bidrag på 1900-tallet. ”Man fødes ikke som kvinne, man blir det”,¹⁸⁷ er Beauvoirs kanskje mest kjente ord. Mens menn er *mennesker*, er kvinner bare *kvinner*. Kvinnen blir, ifølge Beauvoir, fra ung

¹⁸⁵ Minos, Emanuel, *Det har ringt for tredje gang* (Hermon: Skjetten, 2009), 105.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Beauvoir, *Det annet kjønn*, 329.

alder påtvunget å være *kvinnelig*, slik at hun kan være *det andre* overfor mannen. Mannen representerer *transcendens*, overskridelse, kvinnen *immanens*, stillstand. For å bli fri fra mannen, må kvinnen, ifølge forfatterinnen, etterstrebe transcendens.

Om patriarkatet og kvinnens plass i denne institusjonen, skriver Beauvoir blandt annet: ”Ekteskapet har alltid fremstått som radikalt forskjellig for mannen og kvinnen. De to kjønn er nødvendige for hverandre, men denne nødvendigheten har aldri medført noen gjensidighet mellom dem; kvinnene har aldri utgjort noen kaste som har hatt samkvem og inngått kontrakter med mennenes kaste på like fot... det er [ved mannens ønske om giftermål] ikke til kvinnen selv at mennene henvender seg, det er samfunnet av menn som tillater hvert av medlemmene å fullbyrdes som ektemann og far; enten kvinnen er innlemmet som slave eller vasall i familiegruppene, der far og brødre hersker, er hun alltid blitt giftet bort til visse menn av andre menn. Opprinnelig råder klanen eller farens slekt over henne omtrent som over en ting... ekteskapet er hennes [kvinnens] eneste levebrød og den eneste sosiale rettferdiggjøring av hennes eksistens. Det blir påtvunget henne av to grunner: hun må gi fellesskapet barn... hun har også som funksjon å tilfredsstille en manns seksuelle behov og ta seg av hans hjem.”¹⁸⁸ ”den unge piken [fremstår] som fullstendig passiv; hun *blir gift*, eller *giftes bort* av sine foreldre. Guttene *gifter seg*, de *får seg* en kone.”¹⁸⁹

Det Beauvoir skriver, er helt i tråd med det vi leser hos Stanković, Šimunović og Matavulj. Kvinnen er under patriarkatet aldri fri. Hun er alltid en manns eiendom. Kvinnen er en ”ting”, et objekt, ikke et subjekt. Det siste sitatet fra *Det annet kjønn* er særlig interessant sett fra et lingvistisk ståsted. På de slaviske sprog har man to forskjellige verb for ”å gifte seg”: ett for *mannen*, som uttrykker *aktivitet* (på bosnisk/kroatisk/serbisk *(o)ženiti se*, på russisk *(no)жениться*, begge med betydningen *å ta seg en hustru*), og ett for *kvinnen* som uttrykker *passivitet* (på bosnisk/kroatisk/serbisk *uda(va)ti se*, *å gi seg hen*, på russisk *выходить/выйти замуж*, *å stille seg bak mannen*). Hos slaverne fastlegger altså *selve sproget* kjønnsrollene.

¹⁸⁸ Ibid., 494-495.

¹⁸⁹ Ibid., 496.

Konklusjon

Felles for alle beskrivelser av kvinnens stilling i patriarkalske samfunn på Balkan, er at kvinnen lider. Hun er mindreverdig. Vi registrerer i alle tre forfatterskapene, hos Bora Stanković, Dinko Šimunović og Simo Matavulj, et herre-slave-forhold mellom mann og hustru. Kvinnens stilling er en mindreverdigs rolle.

Skildringene til alle tre forfatterne er realistiske, de gir alle en sannferdig fremstilling av virkeligheten, slik den fremstår i de respektive regioner. Stanković og Šimunović ligner hverandre mest i det de begge sympatiserer med kvinnen og samtidig, motsigende, uttrykker higen etter de patriarkalske samfunnsforhold, som er i ferd med å gå i oppløsning. Matavulj vier av og til kvinnen oppmerksomhet, men han er mer opptatt av å idyllisere det montenegrinske samfunnet.

I Vranje er kvinnen bare en ting. Gjennom hele livet er denne tingen underlagt en mannsperson. Kvinnens rolle i livet er å være en god hustru og en god mor, en rolle hun mestrer med glans. Hennes anseelse øker med alderen. For kvinnen fremstår ektemannen nærmest som hellig – som et idol, en avgud. Utenforliggende politiske begivenheter er årsak til at kvinnens stilling forverres – primitive bondeskikker erstatter overklassetradisjonene. Rollefordelingen mellom kjønnene er slik den skal og bør være, det vil si at kvinnen utfører tradisjonelt kvinnearbeide og mannen utfører tradisjonelt mannsarbeide. Problemet er at mannen kontrollerer kvinnen, berøver henne all form for frihet, og at han på tyrannisk vis betrakter henne som et objekt.

Det hardeste livet for kvinnen er utvilsomt det i Montenegro. Kvinnens hverdag der består av tungt, umenneskelig kroppsarbeid. Hun arbeider og sliter som et dyr. Kvinnens lodd er avhengig av om hun er fruktbar, – og i så fall av at flertallet av barna er gutter. Kvinnen elsker barna og brødrene sine, men har selv ingen krav på kjærlighet. Hennes liv virker nokså gledesløst. Montenegrinske kvinner er det barbariske patriarkats slavinner.

I det dalmatiske innlandet pålegges kvinnen, før hun er ferdig utviklet, psykisk såvel som fysisk, oppgaver som å tjene en ektemann, føde ham barn og stelle i hans hus. Kvinnen er dømt til ulykke, som det står i en av fortellingene til Šimunović. Den eneste friheten kvinnen i Dalmatinska Zagora har, er muligheten til å rømme sammen med den hun ønsker til ektemann.

Årsakene til kvinnens stilling ligger i religion og gamle balkanske tradisjoner.

Vi kan ikke annet enn beundre den undertrykte kvinnen i det patriarkalske samfunnets vold, hennes utholdenhet, lydighet, og rollen som datter, hustru og mor som hun spiller med verdighet og eleganse.

Våre funn i denne studien er ikke overraskende. På Balkan har det alltid hersket en primitiv machokultur. Mannen skal være sterk og aggressiv, kriger og helt, kvinnens beskytter. Han skal være som *Miloš Obilić*.¹⁹⁰ Kvinnen er mannens prydgenstand, som med beundring betrakter sin forsvarer, og hun er hans tjenerinne, hans slave. Hun skal være som *Kosovska devojka*.¹⁹¹

¹⁹⁰ *Milos Obilić* er helten i den serbiske episke folkediktning om Kosovo-slaget 28. juni 1389.

¹⁹¹ *Kosovska devojka* (*Kosovo-piken*) går i folkediktningen rundt på slagmarken etter Kosovo-slaget, og gir drikke til de falne serberne som ennå er i live.

Bibliografi

- Andrić, Ivo.** *Broen over Drina* [*Na Drini ćuprija*, 1945]. Overs. fra tysk av Waldemar Brøgger. Cappelen: Oslo, 1960.
- Angell, Henrik.** *Et stærkt folk: Montenegrinske fortællinger*. Aschehoug: Kristiania, 1902.
- Angell, Henrik.** *De sorte fjeldes sønner*. Aschehoug: Kristiania, 1896.
- Bakker, Brit.** *En studie av noen kvinneskikkelser hos Ćamil Sijarić og miljøet rundt dem*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo, 1976.
- Beauvoir, Simone de.** *Det annet kjønn*. Overs. av Bente Christensen. Pax: Oslo, 2000 [1949].
- Čolak, Tode.** *Čovjek i umjetnik Dinko Šimunović*. Matica hrvatska: Rijeka, 1966.
- Deretić, Jovan.** *Istorija srpske književnosti*. Prosveta: Beograd, 2002.
- Erlich, Vera St.** *Family in transition* [*Porodica u transformaciji*, 1964]. Princeton University Press: Princeton, 1966.
- Filipović, Milenko S.** *Among the people – Native Yugoslav Ethnography*. Michigan Slavic Publications: Michigan, 1982
- Frangić, Ivo.** *Povijest hrvatske književnosti*. Matica hrvatska: Zagreb, 1987.
- Jordanova, Dina.** *The Cinema of the Balkans*. Wallflower: London, 2006.
- Jacobsen, Per.** *Litteraturen i Jugoslavien I-II*. C.A. Reitzels forlag: København, 1989.
- Jovičić, Vladimir.** *Nečista krv*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd, 1986.
- Kanitz, Felix.** *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart*. Verlag von Bernhard Meyer: Leipzig, 1914 [1904].
- Kekez, Josip, Mamić, Mile og Pandžić, Vlado.** *Hrvatski 3: hrvatski jezik, književnost i jezično izražavanje*. Profil: Zagreb, 2001.
- Lasarevitj, Lasa K., Kortspilleren og andre noveller. Overs. av Arne Gallis. Solum: Oslo, 1985.**
- Lešić, Josip.** *Aleksa Šantić: Roman o pjesniku*. Veselin Masleša: Sarajevo, 1988.
- Marković, Marko S.** *Tausendundeine Nacht des Ivo Andrić* [*Hiljadu i jedna noć Iva Andrića*]. Overs. av A. Schön. Otto Sagner: München, 1962.
- Matavulj, Simo.** *Sabrana dela I, III*. Prosveta: Beograd, 1953.
- Mihajlović, Dragoljub.** *Staro Vranje u stvaralaštvu Borisava Stankovića*. Vranje, 1975.
- Milich, Zorka.** *A Stranger's Supper: An Oral History of Centenarian Women in Montenegro*. Twayne: New York, 1995.

- Minos**, Emanuel. *Det har ringt for tredje gang*. Hermon: Skjetten, 2009.
- Škerlić**, Jovan. *Istorija nove srpske književnosti*. Rad: Beograd, 1953 [1914].
- Stanković**, Borisav. *Bad blood*. Overs. av Milo Yelesiyevich. The Serbian Classics Press: New York, 2008
- Stanković**, Borisav. *Sabrana dela I-V*. Prosveta: Beograd, 1980.
- Svane**, Gunnar O. *Jugoslaviske noveller*. Det internationale forlag: København, 1953.
- Šimunović**, Dinko. *Alkar*. Zora: Zagreb, 1963.
- Šimunović**, Dinko. *Izabrana djela*. Matica hrvatska: Zagreb, 1996.
- Šimunović**, Dinko. *Pet stoljeća književnosti 70*. Matica hrvatska: Zagreb, 1965.
- Wolff**, Larry. *Venice and the Slavs: the Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*. Stanford University Press: Stanford, 2001.
- Zlatanović**, Sanja. *Svadba – priča o identitetu: Vranje i okolina*. Srpska akademija nauka i umetnosti: Beograd, 2003.